

zab A: 1211 ? *Zob* [szn.] (PRT. 10: 509); 1212/ *Zabus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328); 1264/ *vamzob* (Oklsz. *vám-zab* a.); 1395 k. *zaph* [? o: *zabb*] (BesztSzj. 471.); 1525 k. *Zaab* (MNY. 11: 38); 1533 *Zabb* (Murm. 1514.); NYJ. *ab* (MTsz.); *zapp* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1211 ? 'laza virágzatú, hegyes szemtermésű takarmánynövény | Hafer' # (PRT. 10: 509) (↑), 1496–1499 'ua.' (Nyr. 16: 172); 2. 1264/ 'lóabrak | Pferdefutter' (Oklsz. *vám-zab* a.) (↑); 3. 1815 k. 'kukorica címere | Rispe, Ähre des Maises' (Kassai: Bef. 173); 4. 1815 k. 'apró, fehér mirigy marha, ló, juh szájában | kleine weiße Drüse im Tiermaul (Pferd, Schaf usw.)' (Kassai: Bef. 173) **Sz:** ~os 1212/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328) (↑); 1594 <MN> 'zabot tartalmazó | Hafer enthaltend' (Oklsz.); 1924 'mérgező | zornig, wütend' (Nyr. 77: 143)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. *zob* '(állati) eledel, takarmány, abrak'; szbhv. *zob* 'ua.; zab, abrak'; szln. *zob* 'ua.' [eredetéhez vö. →*zabál*]. Vö. még cseh *zob* 'madáreség'; or. (N.) *zóbь* 'táplálék, (állati) eledel, takarmány, abrak'; stb. (△) Az *ab* változathoz vö. →*zanót*, →*zászpa* stb. A 3., 4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; a 4. jelentéshez vö. →*árpa*. A *zabos* származékszó 'haragos, dühös, mérgező' jelentését a zabbal etetett ló élénksége eredményezhette. (△⇒) Szláv jövevényszó vagy esetleg a magyarból: rom. *zob* 'zab, abrak; (állati) eledel, takarmány, abrak'.

📖 MNy. 24: 365; Kniezsa: SzlJsz. 563; StSl. 2: 106; TESz.; EWUng. • Vö. *zabál*, *zabigyerek*

zabál A: 1395 k. *zobalo* [sz.] (BesztSzj. 962.); 1405 k. *zabalo* [sz.] (SchlSszj. 1785.); 1577 k. *zabalyk* [□] (OrvK. 90); 1592 meg *zabállic* [□] (Cisio O3a); NYJ. *abál* (MTsz.); *zabáll* (Nyatl.) **J:** 'habzsolva eszik, fal; túleszi magát | fressen; sich überessen' **Sz:** ~ít 1456 k. *zabaleytohdh* 'habzsolva eszik, fal | fressen' (SermDom. 2: 702) | ~ont 1470 *zabalontod* 'ua.' (SermDom. 2: 702)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *zobati* 'szemenként eszik, szemezget; <állat takarmányt> eszik'; szlk. *zobat'* 'felcsipeget, magot szemelget'; or. (N.) *zobámь* 'csipeget vmiből; elnyel, felfal, lenyel'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. av. *zafar-* 'száj, pofa'; ír *gop* 'ua.; csőr'; stb.]. (△) A *zabállik* változat feltehetőleg az →*eszik* analógiájára keletkezett. (≈) Esetleg idetartozik: 1395 k. *hakallo* 'egy fajta madár' (BesztSzj. 1196.); úgy tűnik, hogy ez az alak a *zabál* főnevesült folyamatos melléknévi igenevének hibásan írt alakja.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 563; TESz., *hakalló* a. is; EWUng. • Vö. *zab*, *zabla*

zábé × A: 1291 ? *Zabemalaca* [HN.] (Oklsz.); 1765 *zábéi* (HOklszj. 67); 1838 Kapu-*zába* (Tsz.) **J:** 'kapufélfa | Torpfosten'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Úgy tűnik, hogy ez a székely nyelvjárási szó egy korábbi jövevényszó hangalakja alapján, belső fejlődésként jött létre. (△) A →*záp*² szóval való kapcsolata hangtani és alaktani okokból, valamint a →*záp*² jelentéseinek időrendje miatt nem meggyőző.

📖 TESz.; EWUng.

zabigyerek △ **A:** 1825 *zabi-gyermeknek* (Minerva 5: 165); 1855 *zabi gyermek* (NSz.); 1880 *zabi-gyerek* (NSz.) **J:** 'házasságon kívül született gyermek | uneheliches Kind' – De vö. 1590 *zab gyermek* 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 118)

■ Összetett szó. | (△) A *zabi* 'csekélyebb értékű, nem valódi, értéktelen', tkp. 'a zabhoz hasonló' (< →*zab* 'zab, abrak; lovak takarmánya, abrak' játszi *-i* melléknévképzővel) + *gyerek*

(→*gyermek*) összetételi tagokból, jelzői alárendeléssel. Más gabonafélékkel való összehasonlításban a zab csekélyértékűsége, értéktelensége pejoratív jelentésértékkel jelenik meg az előtagban, és így a házasságon kívül született gyermek lekicsinyített és értéktelennek tartott származására utal. (⊖) Ugyanezzel az előtaggal alkotott összetételek, ugyancsak pejoratív jelentésben: *zab vitézségű* 'csalárd, hamis bátorság' (1793: NSz.); *zab leány* 'házasságon kívüli leány' (1795 k.: NSz.); *zabi kisasszony* 'ua.' (1899: NSz.); stb. (△) Elvonás a *zabigyerek*-ből: *zabi* 'házasságon kívüli gyermek' (1803: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Bankart* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyermek, zab*

zabla **A:** 1393 ? *Zabla* [szN.] (MNY. 63: 370); 1395 k. *zabla* (BesztSzj. 979.); 1470 meg *zabolafta* [sz.] (SermDom. 2: 564); 1495 k. *Zabala* (OkI Sz.); 1524 *zablyat* (MNY. 13: 122); 1604 *Zobola* (Szenczi Molnár: Dict. *Frenígerus* a.); NYJ. *áblá* (MTsz.) **J:** 1. 1393 ? 'a kantárnak a ló szájába tett része | Pferdegebiß' (MNY. 63: 370) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 979.) (↑); 2. 1875 'a szájszél kipállása | Hautwolf am Mundwinkel' (Nyr. 4: 324) **Sz:** **zaboláz** [főleg meg~] 1470 (SermDom. 2: 564) (↑) | **zabolátlan** 1519 *zabolatlan* (CornK. 282)

■ Szlovén jövevényszó. | (⊖) Szln. (N.) *zobálo* 'lófogazat, zabla, szájnnyílás, szájvas' [vö. szln. *zobati* 'eszik <főleg bogyókat, cseresznyét>, fal, zabál, elfogyaszt <főleg magokat>']. (△) A megnevezés azon nyugszik, hogy a ló a kantárnál rág, harap. Vö. még blg. *зѣбалец*; szlk. *zubadlo*; stb.: 'lófogazat, zabla, szájnnyílás, szájvas'; ezek hangalakját népetimológiás úton a szláv **zobъ* 'fog' befolyásolta. – A magyarban a *zabla* átvétele előtt, az *emlő* (→*emik*) volt használatos hasonló jelentésben, végül azonban a *zabla* kiszorította ezt egy új zablatípus megnevezéseként. A *zabla* alak egy eredeti három szótagú változathoz keletkezett a második, nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével. A szó eleji z nélküli változathoz vö. →*zanót*, →*zászpa* stb. A 2. jelentéshez vö. →*zab*, amely végső soron ugyanarra az etimonra megy vissza. (△⇒) A magyarból: rom. *zăbală* 'lófogazat, zabla, szájnnyílás, szájvas'.

📖 NyK. 32: 361; Kniezsa: SzIJs. 564; TESz.; NyK. 80: 163; EWUng. • Vö. *zabál*

zabrál **Δ A:** 1916 *Zabrál* (Nyr. 46: 297) **J:** 'fosztogat, harácsol | plündern, rauben'

■ Jövevényszó egy nyugati szláv vagy keleti szláv nyelvből. | (⊖) Szlk. *zabrat'*; le. *zabrać*; or. *забра́ть*; ukr. *забра́му*; stb.: 'elvesz, elszed, elrabol' [< szláv **za* [igekötő] + **bъr-* '(el)vesz, (meg)fog']. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *sabralieren* '(ki)rabol, kifoszt, kirámol'. (△) A szó az I. világháború idején került a magyarba. Az argóhoz közel álló bizalmas nyelvben volt használatos, de ma ott visszaszorulóban van.

📖 TESz.; EWUng.; MNY. 113: 225 • Vö. *barkács, referál, szemafor*

zacc **A:** 1860 *zaccot* (KépesÚ. 1860. okt. 14.: 337); 1900 *zacc* (Lumtzer–Melich: DOLw. 263); 1901 *szacc* (Nyr. 30: 541) **J:** 'folyadék, főleg kávé alján leülepedett sűrű rész | Bodensatz' **Sz:** ~**os** 1895 *zaccos* (PestiH. 1895. márc. 1.: 17); 1932 *zaccos* (PHNyr. 223)

■ Német (au.) jövevényszó. | (⊖) Ném., (au.) *Satz* 'egy gondolat kifejezése; tétel, hangszeres zenedarab egy tétele, része; ugrás; maradvány, maradék, üledék; stb.' [< ném. *setzen* 'ua.']. (△) A szó eleji *sz*-es változatok német (baj.-osztr.) közvetítésre utalnak. (⊙) A szó ma már csak a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szeccel*

zacskó A: 1508 *saklonal* kil (DöbrK. 456); 1536 *fachkot* (Pesti: Fab. 67a); 1577 k. *Saczkoban, zaczkoban* (OrvK. 117, 29); 1578 *satskában, Szakezóban* (NySz.); 1708 *'Zaktsó* (Pápai Páriz: Dict.); 1801 *Zsáktsó* (NSz.); 1838 *Acskó, dacskó* (Tsz.); NYJ. *acsku, zëcskó* (MTsz.); *gyacskó* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1508 'tarsoly, tarisznya | Ranzen, Beutel' (DöbrK. 456) (↑); **2.** 1577 k. 'kis zsákocská | Säckchen' # (OrvK. 117, 29) (↑); **3.** 1760 'belső szervek, valamint mirigyek váladékának tömlőszerű tartója | beutelartiger Behälter innerer Organe, deren Sekrete' (NSz.); **4.** 1794 'az erszényesek emlőit körülvevő bőrtömlő | Bauchsack eines Beuteltieres' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*zsák* 'tasak, erszény; zsákocská, zacskó' szóból keletkezett *-csó* kicsinyítő képzővel; vö. →*bakcsó* stb. Az eredeti változata a *zsakcsó* volt; a *kcs* > *csk* hangátvetéshez vö. →*szöcske*, →*tacskó* stb. A szó eleji mássalhangzó változatosságához vö. →*zsák*. A *zacská* változat a [6]-os tőtipus hatását mutatja. Az *acskó* változat téves hangeltolódáson nyugszik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsák*

zafír A: 1300 *Safel* [SZN.] (OkI Sz.); 1395 k. *faphol* (BesztSzej. 637.); 1508 *Safir* (DöbrK. 479); 1516 *saffyl* (Zolnai Gy.: Nyelvelm. 203); 1517 *faphyrus* (DomK. 186); 1519 *saffyrom* [□] (JordK. 61); 1525 k. *Saffer* (MNy. 11: 83); 1563–1564 *safilj* (MNy. 63: 97); 1570 *Saffely* (RMNy. 2/2: 210); 1595 *Safill* (Radvánszky: Csal. 2: 76); 1640 *saffér; zaphiros* [sz.] (NytudÉrt. 50: 111); 1708 *'Záfírkő* (Pápai Páriz: Dict.); 1805 *záfír* (NSz.); 1807 *Záfírkő* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'korundféle átlátszó kék drágakő | Saphir'

■ Vándorszó. | (⊖) Gör. *σάππειρος*; lat. *sappirus*, (kés.) *sapp(h)irus*; ném. *Saphir*, (kfn.) *saphir(e)*; fr. *saphir*; ol. *zaffiro*, (vel.R.) *saphil, saphyl*, (N.) *záfír, şafír*; stb.: 'zafír <drágakő, nemeskő, ékszer>'. Valószínűsíthető forrása: héber *sappīr* 'ua.'. (⇒⊕) A magyarba részben a latinból, részben az olaszból és németből került. (⊕) A kiejtés a régi magyar nyelvben elsősorban szó eleji *zs*-vel hangozhatott.

📖 NytudÉrt. 50: 111; TESz.; EWUng.

zagyva A: 1567 *Zagwa* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1660 *szagyván* (NySz.); 1763 *Zagyva* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1567 ? 'zavaros | verworren' (Kázmér: CsnSz.) (↑), 1660 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1792 'összevissza zagyvált, elegyes, összekevert | durcheinander gemischt' (Baróti Szabó: Kisdedsz.) | <FN> 1763 'összevisszaság, zagyvalék | Mischmasch' (NSz.) (↑) **Sz:** **~lék** 1787 *zagyvalékokat*-is (NSz.)

zagyvál A: 1598 *zagyval* (NySz.); 1616 *zagyválóia* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1598 'összevissza kever, elegyít | (durcheinander) vermischen, vermengen' (NySz.) (↑); **2.** 1792 'összevissza, zagyván beszél | durcheinanderbringen (Rede); einen Kohl (zusammen)reden' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) A szó kiindulási alakja nem állapítható meg, képzés és elvonás is szóba jöhet. (⊖) A hangalak keletkezésénél a *Zagyva* folyónév (vö. 1200 k. *zogeá* [HN.] (An. 30.)) is szerepet játszhatott, de ez szláv eredetű, így nem tartozik ide. (⊖) Bizonytalan idetartozású: (R.) *zagyva* 'nád, nádas; káka' (1621: Szenczi Molnár: Dict.).

📖 TESz. *zagyvál* a.; EWUng.

zagyvál → *zagyva*

zahn Δ **A:** 1576 *zaymok* (BudBLEv. 92); 1576 *zajnok* (Szalay: ErdPorta 281); 1587 *szaimok* (BudBLEv. 387); 1636 *zahim* (TörtTár 1894: 104); 1674 *zám* [ɔ: *zain*] (MonTME. 7 [5]: 259); 1720 *zahn* (NSz.); 1898 *zahiny* (AkÉrt. 9: 63); 1899 *zuhin* (AkÉrt. 10: 513); NYJ. *zahén, zohin, zuhan* (ÚMTsz.); *zahi* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1576 'egy fajta hűbéres (a török hódoltság idején) | Art Lehensmann zur Zeit der Türkenherrschaft in Ungarn' (↑); **2.** 1887 'kövér birka | dickes Schaf' (Nyr. 16: 93) | <MN> **1.** 1636 'vaskos, kövér | robust, dick' (TörtTár 1894: 104) (↑); **2.** 1875 'dúsgazdag | sehr reich' (MTsz.); **3.** 1898 'tömött, zsíros (föld) | fett (Boden)' (AkÉrt. 1898: 63); **4.** 1898 'rátarti | hoffärtig' (AkÉrt. 1898: 63)

■ Oszmán-török jövevényszó. | ⊕ Oszm. (R.) *zaim* 'lovasságot kiállító, hűbéres földesúr; vminek a feje, stb.; vagyonos, tekintélyes ember' [< újperzsa *zā'im* 'főnök, vezető; parancsnok' < arab *za'im* 'vezető, vezér']. ⊗ Megfelelői a balkáni nyelvekben is megvannak; vö. szbhv. (R.) *záim, zájim*; újgör. *ζαῖμος*; stb.: 'török hűbérúr'. ⊕ A főnévi 2. jelentés pejoratív, a melléknévi jelentések metaforák. – A szó belseji *h* hiátustöltő hang.

📖 Kakuk: ÉIOsm. 428; TESz.; EWUng.

zaj¹ <NSZ> **A:** 1416 u./¹ *Zay* (BécsiK. 195) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'zajongás, lármázás; zúgolódás | Murren; Unruhe, Aufruhr' (BécsiK. 195) (↑); **2.** 1416 u./² 'lárma | Lärm' # (MüncK. 40va); **3.** 1604 'zöreje | Geräusch' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**os** 1454 *Zayos* [szn.] (Oklsz.); 1519 *zayofak* 'részeg | betrunken' (JordK. 710); 1604 'lármával, zajjal teli, azt okozó | geräuschvoll' (Szenczi Molnár: Dict.); 1664 'hangos, lármás | lärmig' (MNY. 2: 165) | ~**talán** 1828 *zajtalanúl* [sz.] (Aurora 201); 1833 *zajtalanabb* (NSz.)

zaj <IGE> † **A:** 1416 u./¹ *Zaiognak* [sz.] (BécsiK. 249); 1560 *zajának* (RMKT. 5: 250); 1585 *Szaygok* [sz.] (Cal. 717 [ɔ: 718]) **J:** 'larmázik, zajt csap, dörömböl, zörög | lärmen, rummeln' **Sz:** ~**ong** 1416 u./¹ *Zaiognac* (BécsiK. 249) | ~**gás** 1416 u./¹ *zaigafoc* (BécsiK. 74) | ~**gódik** 1470 *zajgodjátok* 'zúgolódik, morog | murren' (SermDom. 2: 568) | ~**gódás** 1470 *zajgodas* 'zúgolódás, morgás; hír(esztelés) | Murren; Gerücht' (SermDom. 2: 43) | ~**dul** [*meg~, fel~*] 1561 *megzajdolásnak* 'larmázik, zajt csap, dörömböl, zörög | lärmen; rummeln' (KárOk. 3: 329)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.K.) *soj* 'hang, kiáltás, lárma, zaj'; osztj. (V.) *sõj* 'hang, beszédhang, zöreje, nesz'; ? cser. (KH.) *šakte-* 'játsszik <hangszeren>; hangzik, hallatszik, szól vhogyan, zeng, hangot ad'; finn *soi-* 'cseng, hangzik, hallatszik, szól vhogyan; énekel <madár>, dörög <vad>'; lp. (norv.) *čuoggjá-* 'hallatszik, hangzik, visszhangzik; kepel; cseng, kong' [fgr. **soje* 'hang, hangzás, hangszín; hangzik, hallatszik, szól vhogyan'; onomatopoeitikus eredetű]. ⊕ A szó onomatopoeitikus természetű is megőrződött; az ige azonban már régebb óta tovább élt különböző származékszavakban (pl. gyakorító képzővel, kezdő-gyakorító képzővel), de az ige maga elavult. A szó eredeti változata a *szaj* lehetett; a *sz* > *z* zöngésedéshez vö. →*zug*.

📖 Paasonen: Beitr. 221; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *zaj²*

zaj² Δ **A:** 1560 *zajnak* (MNY. 61: 491); 1843 *szajlik* [sz.] (MTsz.); NYJ. *saj* (MTsz.) **J:** **1.** 1560 'jégzajlás; zajló jég | Eisgang; Treibeis' (MNY. 61: 491) (↑); **2.** 1855–1860 'a víz színén képződő vékony jégréteg | dünne Eisschicht auf dem Wasser' (MNY. 38: 387) **Sz:** ~**lik** 1788 *zajlik* (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, jelentésselkülönüléssel keletkezett. | ⊕ A →*zaj¹* szóból jött létre. Ez a folyamat a jégzajlás erős, morajló hangján nyugszik. **2.** Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vö. vog. (KL.) *sai* 'zajló, úszó jég'; osztj. (V.) *toy* 'vékony jég a folyón, jégdara, finomra őrölt jég'; lp. (norv.) *čuokke* 'jégkéreg a legelőn' [fgr. **saka* vagy **čaka*: 'zajló, úszó jég, vékony jég']. ■ ⊕ A magyarázatnak jelentős hangtani nehézségei vannak; a szó eleji **ś* ~ **ć* > m. *sz* (> *z*) hangváltozáshoz azonban vö. esetleg →*szeg¹*.

zajda × **A**: 1604 *Zayda* (Szeneci Molnár: Dict. *Sárcina* a.); NYJ. *ajda* (MTsz.) **J**: 'batyu, málha | Bündel, Gepäck'

■ Szlovák vagy ukrán (Kárp.) jövevényszó. | ⊕ Szlk. (N.) *zajda*; ukr. (Kárp.) *záuda*: 'köteg, csomag, nyaláb' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még le. *sajdak*, *sahajdak* 'tegez, tok', (N.) *zajda* 'köteg, csomag, nyaláb'; or. *caadaκ* 'az íj tokja; íjászfelszerelés'; stb. ⊕ A származtatás mellett szól a szó északi és északkeleti nyelvjárásokban való elterjedtsége. Az *ajda* változathoz vö. →*zanót*, →*zászpa* stb.

📖 MNy. 61: 214; Nyr. 89: 478; TESz.; EWUng.

zákány × **A**: 1086 ? *Zacan* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1655 *zákány* (NySz.); 1810 k. *Záklás* [sz.] (MNy. 61: 106); 1838 *Zákalyos* [sz.]; *Zákás* [sz.] (Tsz.); 1858 *záklya* [□] (MNyszet. 3: 243) **J**: **1.** 1655 'üledék | Bodensatz' (NySz.) (↑); **2.** 1807 'egy fajta moszat | Haar-, Widertonmoos' (Nyr. 37: 217); **3.** 1810 k. 'a sületlen kenyér, kalács szalonnás része | Schlieff, unausgebackener Teil' (MNy. 61: 106) (↑)

■ Szlovák jövevényszó. | ⊕ Szlk. *zákal* 'akadály, bizonytalan, zavaros hely(zet); sületlen, szalonnás rész a kenyérben; zavaros, homályos folyadék, cefre; stb.' [< szlk. *za* [előljárószó] + *kal* 'szemét, trágya, szenny; iszap, sár, üledék']. Vö. még cseh *zákal* 'zavarosság, zagyvaság; hályog <a szemén> pára-, köd-, por-, füstretég; stb.'; le. *zakal* 'összecsomósodott utcai sár; a kenyér sületlen, szalonnás része; stb.'. – A *zákány* alak szóvégehez vö. *sármány* (→*sármálú*). A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés, amely leginkább egy elhomályosult birtokos személyjeles *zákla* és *záklya* változathoz köthető, későbbi külön átvétel. ⊕ Valószínűleg nem tartozik ide: (R.) *zakány* 'egy fajta madár' (1575: NySz.); ez ismeretlen eredetű.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 564; TESz.; EWUng. • Vö. *kálista*

zakatol [1] **A**: 1630 ? *megzakabolhatjuk* [? ⚡: *megzakatolhatjuk*] [sz.] (MNy. 73: 97); 1737 *szakatollyák* [l-j] (MNy. 73: 97); 1762 *zakatlás* [sz.] (NSz.); 1784 *zakatolni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 97) **J**: **1.** 1630 ? 'zavar, háborgat | treiben; belästigen' (MNy. 73: 97) (↑, 1737 'ua.' (MNy. 73: 97); **2.** 1762 'zörget, dörömböl; lármázik, zajt csap | klopfen; lärmen' (NSz.) (↑); **3.** 1799 'dadog | stottern' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó a →*zaklat* tövével azonos és a →*zokog* szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A szóvég gyakorító képző; vö. →*kasmatol*, →*puhatol* stb. Az 1. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. – A *zakotál* 'lármáz(ik), zajong, zajt csap, neszez' (1874: CzF.) nyelvjárási szó, a *zakatol* egy másik gyakorító képzős alakja alapján keletkezett. Az erdélyi nyelvjárási *zakota* 'rongy, limlom, ócskaság, vacak; zörej, nesz, láрма, zaj; sürgés-forgás, felfordulás' (1832: NSz.), 'izgága <személy>; viharos, zivataros <időjárás>' (1872: Nyr. 1: 333) szó a *zakotál*-ból lett elvonva.

📖 TESz., *zakota* a. is; MNy. 73: 97; EWUng. • Vö. *zaklat*, *zokog*

zaklat **A**: 1592 *zaklatták* [? ⚡] (NySz.) **J**: 'minduntalan zavar, háborgat | belästigen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó a →*zakatol*-éval azonos. A szóvég *-lat* gyakorító-műveltető képző; vö. *caplat* (→*cappolódik*), *vizslat* (→*vizsla*) stb. – A *zakurál* 'terhel, zaklat, háborgat; sürget, követel; üz, hajt; könyörög, esedezik' (1745 k.: MNy. 75: 382)

nyelvjárási szó játszi szóalkotással keletkezett a *zaklat* alapján. (△) A *zaklat* németből való származtatása téves.

📖 MNy. 69: 348; TESz., *zakurál* a. is; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *zakatol*

zakó A: 1864 *zakkos*-frakkos gavallér [sz.] (Üstökös 1864. szept. 17.: 94); 1881 *zakkok* (NSz.); 1900 *szakkó*-kabátban (NSz.); 1903/ *zakó* (NSz.) **J:** 'a férfiak öltönyéhez tartozó, a nadrágot kiegészítő kiskabát | Sakko' #

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Sakko* 'férfizakó' [< ném. *Suck* 'anyagból, szövetből készült, hosszúkás tartó, tok; rövid, derékban nem karcsúsított férfikabát, bő kabát', az ol. *sacco* 'zsák' kölcsönzésével, bizonyosan az ang. *sack (coat)* 'bő, laza hátú kabát' mintájára]. (△) A (R.) *sakk* 'egy fajta bő, tág kabát' (1794/: I.OK. 30: 257) egy korábbi külön átvétel az angolból (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zsák*

zalámbol × A: 1646 *szalabolo* [sz.] (Ballagi A.: RNySz. 450); 1808 *zalámbullyon* [l-j] (NSz.); 1837 *zalámbol* (NSz.); NYJ. *zalámpul* (ÚMTsz.); *zalámbul* (MTsz.) **J:** 'kószál, kóborol | herumschweifen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó bizonytalan, esetleg hangutánzó-hangfestő eredetű. A szóvég *-bol* gyakorító képző; vö. →*dorombol*. A szó onomatopoetikus jellegét megerősítő szó belseji *m* valószínűleg inetimologikus. A jelentéséhez (részben a hangtanához is) vö. →*barangol*, →*csatangol*. A szó eleji *sz > z* hangváltáshoz vö. →*zarándok*. (⊙) A *zalámbol* a dunántúli nyelvjárások szava.

📖 TESz.; EWUng.

zálog A: 1346 ? *Zalag* [szN.] (AnjOkm. 4: 637); 1416 u./¹ *zalagba* (BécsiK. 217); 1422 *Zalogosradelew* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1565 *zaloghban* (Werböczy: MDecr. H6a); 1576 *szallogba* (MNy. 5: 281); 1837 *Álog* (NSz.); NYJ. *Zárog* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1346 ? 'biztosíték, biztosítékul lekötött v. átadott vagyontárgy | Pfand' # (AnjOkm. 4: 637) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 217) (↑); 2. 1805 e. 'zálogosdi (játék) | Pfänderspiel' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**os** 1422 [HN.] (Oklsz.) (↑) | ~**osság** 1493 *zalagosság* 'biztosíték, biztosítékul lekötött v. átadott vagyontárgy | Pfand' (Oklsz.) | **el-osít** 1519 *el zalagofoyttotta* (JordK. 112) | ~**osdi** 1789/ *zálogosdit* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. *zalog*; – óe. szl. *zalogъ*; szlk. *záloh*; or. *zalog*; stb.: 'zálog, biztosíték' [< szláv **za* [igekötő] + **lož-* 'fektet, helyez']. (△) Mivel egy jogi műszóról van szó, átadó nyelvként leginkább a szerbhorvát jöhet szóba; vö. →*per*¹. Az *álog* változathoz vö. →*zanót*, →*zászpa* stb. A 2. jelentés vagy a *zálogosdi* származékszó alapján vagy a *zálogjáték* 'zálogosdi' (1799: NSz.) összetételéből keletkezett. – A bizalmas nyelvhasználatban gyakori *zaci* 'zálogház' (1906: Zolnay–Gedényi) játszi szóalkotáson nyugszik a *zálogház* 'ua.' (1781: NSz.) (< *zálog* + →*ház*) összetétel alapján.

📖 MNy. 24: 208; Kniezsa: SzlJsz. 565; TESz., *zaci* a. is; EWUng. • Vö. *lazsnak*

zamat A: 1796 *szamatja* (NSz.); 1804 *zamatja* (NSz.); NYJ. *iszamattya* [t-j] (MTsz.); *izmat* (MTsz.); *szamaty*, *zamak*, *zammatt* (ÚMTsz.) **J:** 'gyümölcsnek, italnak jellegzetes, kellemes íze és illata együtt | Aroma' #

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg tudatos szóalkotás általi elvonással. | (△) Az elvonás alapja a →*szimatol* 'szagot, illatot érez' lehetett; vö. még ennek a *szamatol*, ill. *szimat*

változatát. A 'szag, illat' > 'íz' jelentésfejlődés az illat-, szag- és ízérzékelés metonimikus összefüggésén nyugszik; vö. →*bűz*, →*íz*¹; vö. még →*aroma*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szimatol*

zanót A: 1395 k. *zanolt* (BesztSzj. 407.); 1405 k. *zanuth* (SchlSzj. 927.); 1435 k. *fanath* (SoprSzj. 193.); 1516 u. *zanth* (Nyr. 34: 202); 1706 *zanétszagatás, zanyéjtátul* (MNy. 90: 374); 1744 *Zánócz füvet* (MNy. 75: 383); 1815 k. *Anótz* (Kassai: Bef. 177) **J:** **1.** 1395 k. 'a pillangós virágúak családjába tartozó alacsony cserje | Geißklee (Cytisus)' (BesztSzj. 407.) (↑); **2.** 1525 k. 'rekettye | Ginster' (MNy. 11: 39); **3.** 1578 'iglice | Hauhechel' (NySz.); **4.** 1604 'gyep | Rasen' (Szenczi Molnár: Dict.); **5.** 1706 ? 'sűrű bozót | Dickicht' (MNy. 90: 374) (↑), 1874 'ua.' (Nyr. 3: 231); **6.** 1706 ? 'gizgazos része a határnak | unkrautbedeckter Flurteil' (MNy. 90: 374) (↑), 1888 'ua.' (Nyr. 17: 384)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Szbhv. *zanovijet, zanovet, zanovit* 'pillangós virágú cserje, zanót'; szln. *zanovet* 'ua.'; szlk. *zanovit* 'mézfű, mézkerep', *zanovec* 'egy fajta galaj'; le. *zanowid* 'pillangós virágú cserje, zanót', *zanowiec* 'rekettye'; stb. [tisztázatlan közvetítéssel a lat. *genista* 'ua.' szóra megy vissza]. (△) A három szótagú szláv szó a magyarban két szótagúvá vált, amely folyamat bizonyosan avval kezdődött, hogy egy toldalékolt alak harmadik szótagja nyílttá vált, amelynél a magánhangzó elmaradt; ehhez a folyamathoz, akárcsak a téves hangtani regresszióból származó *zanolt* változathoz vö. →*pokróc*. A szóvégi *t-s* változatok a szerbhorvátból vagy a szlovénből eredhetnek; a szóvégi *c*-sek vagy affrikálódással keletkeztek (vö. →*kanóc*) vagy későbbi külön átvételek a szlovákból. Az *anóc* változat téves tagolással keletkezett, amelynél a szó eleji *z-t* a határozott névelő részeként értelmezték; →*zászpa*, →*zátony* stb. (⊙) A szó a nyelvjárásokban és a növénytani szaknyelvben él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 567; TESz.; EWUng.

záp¹ A: 1590 *Szap, Zaap* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 74, 205); 1826 *El ápúl [sz.]* (Kreszn. *Ápúl* a.) **J:** 'megromlott, rossz szagú (tojás) | faul, stinkend (Ei)' # **Sz:** ~**ul** [főleg *meg~*] 1702 *meg zápúlnak* (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az →*áporodik*-kal függhet össze, amely azonos jelentéskörhöz tartozik, a két szó egymáshoz való viszonya azonban az etimológia bizonytalanságai miatt nem világos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *záfog*

záp² × A: 1774 sűrű *Zápúak [sz.]* (MNy. 60: 496); 1887 *száp* (Herman: HalK. 1: 301) **J:** **1.** 1774 'szekéroltal foka, keresztléce, létrafok | Sprosse der Wagenleiter, der Leiter' (MNy. 60: 496) (↑); **2.** 1792 'kerékküllő | Radspeiche' (Baróti Szabó: KisdedSz. 59); **3.** 1874 'pecek (hajózásban) | Knebel, Bolzen (in der Schiffahrt)' (CzF.); **4.** 1897 'gyámfa | Strehholz' (MTsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (T.) *šapə-l* 'cölöp, karó rúd, oszlop', (FK.) *sōpəl* 'ua., fatökné' [ugor **sappə* 'cölöp, karó, rúd, pózna']. (△) A magyaráztatnak hangtani és időrendi nehézségei vannak.

📖 FUF. 22: 173; TESz.; MSzFE.; EWUng.

záfog A: 1405 k. *zap fog* (SchlSzj. 348.); 1782 *záp-fogok* (NSz.) **J:** 'örlőfog | Backenzahn'

#

■ Összetett szó. | ☉ Az előtag valószínűleg →záp¹ 'romlott, rohadt, rossz szagú'; az utótag →fog² 'fog', jelzői alárendeléssel keletkezett. Ennél a magyarázatnál a megnevezés azon nyugszik, hogy a zápfog gyorsabban romlik, lyukad ki mint a többi. Azonban az is lehetséges, hogy a zápfog maga 'zápfog' jelentésű; vö. 1416 u./¹ *zapioc* 'ua.' (BécsiK. 203); ebben az esetben az összetétel tautologikus.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 971; TESz.; EWUng. • Vö. *fog², zápfog¹*

zápor **A:** 1559 *zapor* (Székely I.: Krón. 234a) **J:** 'felhőszakadás | Regenguß' # **Sz:** ~**ozik** 1803 *záporozott* (NyF. 50: 42) – De vö. 1519 *zapor esō* 'ua.' (DebrK. 169); 1577 *zapor esseō* 'ua.' (KolGl.)

■ Egy szó szerkezet jelzőjének önállósulása. | ☉ A *zápor esō* (↑) szó szerkezetből keletkezett, amely később összetétellel fejlődött; vö. 1595 *Szapor-esseū* 'zápor(eső), felhőszakadás' (Ver. 47.). A szó szerkezet szláv mintájú részfordításnak tűnik; vö. cseh *spory děšt* 'kiadás eső' [eredetéhez vö. →*szapora*].

📖 Nyr. 81: 492; TESz.; EWUng. • Vö. *eső, szapora*

zár <NSZ> **A:** 1395 k. *zauar* (BesztSzej. 526.); 1516 *zar* (OkISz.); 1552 *zauárokát* (NySz.); 1585 *szar* (Cal. 912); 1585 k. *aytho záwor* (Gl.) **J:** **1.** 1395 k. 'vminek csukott állapotban való rögzítésére szolgáló szerkezet; retesz | Schloß; Riegel' # (BesztSzej. 526.) (↑); **2.** 1604 'zabla, fék | Pferdegebiß' (Szenczi Molnár: Dict. *Lupatum* a.); **3.** 1779 'börtön | Kerker' (NSz.); **4.** 1803 'Kloster | kolostor' (Szily: NyÚSz.); **5.** 1804 'ingóságok hivatalos lefoglalása, bírói zárlat | Beschlag, Sequester' (Szily: NyÚSz.); **6.** 1807 'vmely terület hivatalos körülzárása, elszigetelése; a közlekedés elzárása | Embargo, Blockade; Sperre' (NSz.); **7.** 1833 'pénztári zárás; zárszámadás | Schlußrechnung; Schlußbericht' (NSz.); **8.** 1838 'kilincs | Klinke' (Tsz.) **Sz:** ~**ka** 1866 *zárkába* (BpSzemle 6/18: 148); 1881 *zárka* (NSz.) | **závárzat** 1867 *závárzatból* (Honvéd 1867. szept. 30.: 68); 1892 *závárzatját* (NSz.)

zárol [1] **A:** 1519 k. *beh zarla* (DebrK. 114); 1531 *bezawarla* (ÉrsK. 357); 1541 *be ... zāroluān* [sz.] (Sylvester: ÚT. 1: 100) **J:** **1.** 1519 k. '(be)zár | (ein)schließen' (DebrK. 114) (↑); **2.** 1807 'bírói zár alá vesz | etw gerichtlich sperren' (NSz.) **Sz:** **zárlat** 1829 *Zárlat* (NSz.)

zár <IGE> **A:** 1531 *zawaryatok* *be* (ÉrsK. 115); 1541 *zárjátok* [✂] (RMKT. 2: 83); 1568 *szaarta* (NySz.) **J:** **1.** 1531 'csukott állapotban rögzít | schließen' # (ÉrsK. 115) (↑); **2.** 1568 'vhova rejt, rekeszt; vhol elzárva tart | verbergen; versteckt halten' # (NySz.) (↑); **3.** 1692 'vmire kötelez; kényszerít | verpflichten; zwingen' (NySz.); **4.** 1723 ? 'befejez, bevégez | beenden, schließen; Reihe zusammenrücken' # (Kreszn.), 1801 'ua.' (NSz.); **5.** 1803 '(intézmény, üzem stb.) szolgáltatásait szünetelteti | für Besucher unzugänglich gemacht sein' (NSz.) **Sz:** ~**odik** 1568 *be zarodik* (NySz.) | ~**kózik** [főleg igekötővel] 1575 *Bezarkoztca* (NySz.) | ~**adék** 1796 *záradékja* (NSz.) | ~**kózott** 1809 *zárkozott* <BEF MN-I IGENÉV> (NSz.); 1840 'magába forduló, nem közlékeny, tartózkodó (ember) | verschlossen' (NSz.) | ~**ul** 1832 *zárulékokkal* [sz.] (NSz.) | ~**da** 1836 *zárda* (Társalkodó 1836. aug. 13.: 260) | **ki-t** 1884 *kizártnak* (Nemzet 1884. aug. 26.: [1]); 1898 *kizártságának* [sz.] 'kevésbé valószínű, lehetetlen | ausgeschlossen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **zár** névszó jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ☉ Szbhv. *zuvor* 'retesz, zár; kallantyú, zárnyelv'; szln. *zavor* '(kocsi)fék'; cseh *zavora* 'retesz, zár; kallantyú, zárnyelv'; szlk. *zavor* 'ua.'; – óe. szl. *zavorъ, zavora* 'ua.'; stb. [*<* szláv **za* [igekötő] + **ver-* '(be)zár, becsuk']. Megfelelői a keleti szláv nyelvekben is megvannak. ☉ A magyarban *zavor* > *závár* > *zár* hangváltozás ment végbe. A 3., 4., 8. jelentés metonímia, az 5.,

6. jelentés elvont metafora az 1. jelentés alapján. A 7. jelentés a *zár* ige 4. jelentésére megy vissza.

■ A **zárol** származékszó. | ⊕ A *zár* névszóból igeképzővel jött létre.

■ A **zár** ige származékszó. | ⊕ A *zár* ige a *zárol* ige *zárl-* tövváltozatából keletkezett mássalhangzó-kieséssel, olyan konjugált alakokban mint pl. *zárlnak*, *zárltam* stb. A 2–5. jelentések az 1. jelentésre mennek vissza, amelyből leginkább metonimikusan keletkeztek.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *kizárt* a ném. *ausgeschlossen* 'lehetetlen' hatását tükrözi.

📖 Nyr. 38: 244; MNy. 24: 208, 44: 83; Kniezsa: SzlJsz. 568; TESz. *zár*¹ a., *zár*² a.; EWUng.; ESJS. 1125 • Vö. *áperthe*, *cipzár*

zarándok **A:** 1222 *zarannuk* potok [HN.] (MNy. 24: 321); 1327 *Zaranduk* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *zaradnok* (JókK. 84); 1400 *Zarandok* [SZN.] (Oklsz.); 1514 *zarandýkoth* (LobkK. 222); 1518 k. *zaradokoth* (PeerK. 13); 1519 *zarandek* (JordK. 617); 1554 *szarandok* (Oklsz.); 1575 *řzarándakoc* (Heltai: Krón. 30b); 1796 *szárándok'* (NSz.); 1831/ *zarándok* [elképzelhető, hogy csak a kiadásban írták *z*-vel] (NSz.); NYJ. *szalándok* (MTsz.) **J:** 1. 1222 'utas, vándor; idegen | Reiser, Wanderer; Fremder' (MNy. 24: 321) (↑); 2. 1529 e. ? 'utazás, vándorlás | Reise, Wanderung (haupts. aus religiösem Zweck)' (VirgK. 3v), 1554 'ua.' (Oklsz.) (↑); 3. 1575 'vallási ügyben utazó, búcsújáró | Pilger, Wallfahrer' (Heltai: Krón. 30b) (↑) **Sz:** ~**ol** 1416 u./¹ *zarādoklana* (BécsiK. 1) | ~**lat** 1416 u./¹ *zarādoklatianac* (BécsiK. 1) | ~**ság** 1495 e. *zarandocfag* (GuaryK. 122)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a bolgárból. | ⊕ Blg. *странник* 'idegen, külföldi; vándor'; – óe. szl. *stranъnikъ* 'idegen, külföldi'; or. *странник* 'vándor; zarándokló, búcsújáró', (R.) *стороникъ, сторонъникъ* 'idegen, külföldi' [< szláv **storna* 'ország, táj']. ⊕ A szó a magyarban valószínűleg a vándorló szláv szerzetesek által honosodott meg, nem feltétlenül a keresztény terminológia szavaként. Az átvétel után a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldása, hangrendi kiegyenlítődés és a szó belseji *nn* elhasonulása ment végbe. A szó eleji *z*-s alak csak a 19. sz. elején szilárdult meg. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés fokozatosan előtérbe került; ma már csak ebben a jelentésében ismert. ⊕⇒ A magyarból: rom. *sărăntoc* 'koldus, kéregető; koldusszegény férfi'.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 410; Nyr. 62: 79; Kniezsa: SzlJsz. 568; TESz.; GPann. 2: 113; EWUng. • Vö. *strand*

zárol → *zár*

zászló **A:** 1086 *Zasztou* [SZN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1121/ *Zasztou* [HN.] (MNy. 23: 364); [1237–1240] *Zasztou* [HN.] (PRT. 1: 778); 1395 k. *zasztou* vizelew (BesztSzj. 150.); 1559 *řzasztou* [SZ.] (Székely I.: Krón. 96b); 1784 *ázsló* (Baróti Szabó: KisdedSz. 53); 1878 *lászló* (NSz.) **J:** 1. 1086 ? 'lobogó | Fahne, Standarte, Flagge' # (Györffy: DHA. I: 253) (↑), 1121/ 'ua.' (MNy. 23: 364) (↑); 2. 1553/ 'ált. 3–5 gyalogos, műszaki stb. századból álló szárazföldi katonai alakulat, zászlóalj | Bataillon' (Tinódi: Cronica T1b); 3. 1846 'a kukorica virága, címere | Rispe, Ähre des Maises' (Balassa I.: Kukorica 111); 4. 1874 'zászlóhoz hasonló lemez, szélkakas stb. | Absteck-, Wetterfahne usw.' (CzF.); 5. 1887 'lebegő, lobogó szőrzet, toll | schwebende, flatternde Behaarung, Feder' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1538 *zasztou* wr <MN> (Pesti: Nomenclatura [F4]); 1908 <FN> 'tisztjelölt | Offiziersanwärter' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg szerbhorvát vagy szlovén. | ⊕ Szbhv. *zastava* 'zászló, lobogó, kis zászló, lobogó'; szln. *zastava* 'ua.'; – szlk. *zástava* 'ua.'; or. (R.) *zastava* 'előretolt sereg,

csapat, osztag'; stb. [eredeti jelentésben 'vmilyen álló helyzetű tárgy szimbólumaként' < szláv *za [igekötő] + *sta- 'áll']. ⊕ A szöveg elmaradásához a magyarban vö. →*kolbász*, →*lapát* stb. Az *szt* > *szl* hangváltozáshoz vö. →*boroszlán*, →*poroszló*. Az *ászló* változathoz vö. →*zanót*, →*zátony* stb. A *lászló* változat hasonulás eredménye. A 2. jelentés metonímia; vö. →*bandérium*. A 3–5. jelentés metaforikus.

📖 MNy. 6: 111; Kniezsa: SzJjsz. 569; TESz.; NéprNytud. 24–5: 112; EWUng. • Vö. *esztováta*, *gyalog-*, *paraszt*, *pászta*, *poroszló*, *posztó*, *stand*, *státus*, *uzsgyi*

zászpa A: 1585 *Szazpa*, *Százpa*; *Zászpás* [sz.] (Cal. 1111, 356, 475); 1666 *zaspát* (NySz.); NYJ. *ászpa* (MTsz.) J: 1. 1585 ? 'egy fajta növény: tyúkbolondító | Germer' (Cal. 1111), 1661 'ua.' (MNy. 10: 23); 2. 1585 ? 'hunyor | Nieswurz' (Cal. 356), 1664 'ua.' (MNy. 10: 23); 3. 1838 'bolhafű | Flohkraut' (Tsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | ⊖ Egy nem adatolt szláv főnévből származhat, amely a szláv *zasъpa- 'elalszik' szóra megy vissza; vö. ukr. *сп'ячка*, *сплюх* 'beléndek' [< ukr. *снаму* 'alszik']. ⊕ A származtatás mellett szól a *zászpa* és a →*hunyor* váltakozó használata: talán mindkét szó a megnevezett növény álmosító, altató hatására vonatkozik. Az *ászpa* változathoz vö. →*zanót*, →*zátony* stb. ⊕ Nyelvjárási és növényteni szakszóként él.

📖 Pais-Eml. 331; TESz.; EWUng.

zátony A: 1254 *Zatun* (OkI Sz.); 1340/ *zaton* (OkI Sz.); 1784 *zátony* (Baróti Szabó: Kisdéd Sz. 96); 1808 *Átony* (Sándor I.: Toldalék) J: 1. 1254 'sziget (halászhelyként is) | Insel (auch als Fischplatz)' (OkI Sz.) (↑); 2. 1254 ? 'sekély víz, gázló, hajózást akadályozó kiemelkedés | Sandbank' # (OkI Sz.) (↑), 1763 'ua.' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg az oroszból. | ⊖ Or. *затон* 'a szárazföldre mélyen benyúló öböl; halgát; téli kikötő'; – szln. *zaton* 'tengeröböl', (V.) *záton* 'sziget'; szlk. *zátoň* 'tengeröböl', (N.) *záton* 'sekély, alacsony víz, gázló'; stb. [< szláv *za [igekötő] + *ton- 'lemerül, alámerül, belemárt; vízbe fojt']. ⊕ Az oroszból való származtatás mellett szól az a körülmény, hogy a *zátony* mint halászati műszó végül is az ugyanerre az etimonra visszavezethető →*tanya* szóval kerülhetett a magyarba. Szövegkörnyezetét tekintve az sem zárható ki, hogy a régi adatokban az 1. és 2. jelentés létezett. Mivel azonban ez a körülmény nem igazolható egyértelműen, a 2. jelentés egy későbbi átvételt is jelenthet. Az *átony* változathoz vö. →*zanót*, →*zátony* stb.

📖 MNy. 15: 119; Kniezsa: SzJjsz. 570; TESz.; NyDtáj. 145; EWUng. • Vö. *tanya*

zavar <IGE> A: 1240 *Zouorug* [sz.] [szN.] (OkI Sz.); 1460 k. *zwar(ue) zawaraj* [? o: *zawarja*] (JászGl. 5.); 1585 *szauarom* (Cal. 665); NYJ. *zabar* (MTsz.) J: 1. 1240 ? 'víz alját, üledékét felkavarja | trüben (Flüssigkeit)' (OkI Sz.) (↑), 1536 'ua.' (Pesti: Fab. 10b); 2. 1240 ? '(össze)kever, elegyít | umrühren, vermischen' (OkI Sz.) (↑), 1577 'ua.' (Aritm. B3b); 3. 1604 'háborgat, háborít | stören, beunruhigen; verwirren' # (Szenczi Molnár: Dict. *Turbo* a.); 4. [ma főleg *el-*] 1759 'hajt, üz, kerget | treiben, verjagen' # (NSz.) Sz: ~**odik** [főleg igekötővel] 1575 egybe *zauarada* (Heltai: Krón. 86b) | ~**og** 1577 k. *zawarogh* <IGE> (OrvK. 15) | ~**gás** 1817 *zavargásért* (MKurir 1817. júl. 29.: 68); 1837 *zavargás* (NSz.)

zavar <NSZ> A: 1308 ? *Zouorfuk* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 232); 1429 *Zavaros* [sz.] [szN.] (MNy. 67: 235); 1470 *zauarus* [sz.] (SermDom. 2: 674); 1585 *Sauoros* [sz.] (Cal. 405); NYJ. *avaros* [sz.] (MTsz.); *zábár* (MTsz.) J: <FN> 1. 1470 'üledékes, nem tiszta, zavaros folyadék | Trübesein (von Flüssigkeit)' (SermDom. 2: 674) (↑); 2. 1573 'viháros időjárás; szélvész |

Sturmwetter; Sturm' (NySz.); 3. 1613 'zürzavar, összevisszaság | Wirrwarr' # (NySz.); 4. 1668 'elfogódottság, zavarodottság | Verstörtheit, Konfusion' # (NySz.) | <MN> 1. 1769 'borús, homályos | düster, trüb' (NSz.); 2. 1773 'zavaros, nem tiszta | unklar' (NSz.) Sz: ~os 1429 [SZN.] (MNy. 67: 235) (↑) | ~**talán** 1604 *zavaratlan* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég -r képző lehetett, amely igék és névszók párhuzamos képzésére is szolgálhatott, vö. →*csavar*, →*fodor* stb. A melléknévi jelentések a nyelvújítás idején jöttek használatba. – A *zargat* '(meg)hajt, siettet; terhel, zaklat, háborgat' (1838: Tsz.) a *zavar* és →*kerget* igék szóvegyüléséből keletkezett.

📖 TESz., *zargat* a. is; EWUng. • Vö. *zürzavar*

zebra A: 1793 *tzebra* (NSz.); 1795 *Zebrának* (NSz.); 1801 *Zébrák* (NSz.) J: 1. 1793 'fekete-fehér csíkos, lóhoz hasonló, afrikai állat | Zebra (Tier) (Equus zebra)' # (NSz.) (↑); 2. 1962 'párhuzamos csíkokkal megjelölt gyalogátkelőhely | Fußgängerüberweg' # (ÉrtSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Zebra*; fr. *zèbre*; sp. *cebra*, (R.) *ezebra*; port. *zêbra*, (R.) *zevra*; stb.: 'zebra'. A portugálból és a spanyolból terjedt el [bizonytalan eredetű, esetleg vö. lat. *equifer*, (vulg.) **ecifer*, **eciferum* [tárgyeset], **eciferam* [tárgyeset]: 'vadló']. ⊕ A magyarba leginkább a németből került át. ⊕ A *tzebra* változat a német kiejtésnek felel meg. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

zefír¹ A: 1774 *Zefirufok* (NSz.); 1792 e. *zephyrke* [sz.] (NSz.); 1794/ *zéphirus* (NSz.); 1803/ *zefir* szárnyakon (NSz.) J: 'könnyű nyugati szél, enyhe szellő | Zephir (Wind)'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊖ Lat. *zephyrus*, *sephyrus* 'lág, enyhe szél, szellő, (dél)nyugati szél'; – vö. még ném. *Zephir* 'enyhe, lág nyugati szél', a latinba a gör. *ζέφυρος* '(észak)nyugati szél, esti szél' [? < gör. *ζόφος* (~ **ζέφος*) 'sötétség, homály; nyugat']; a szó eredetileg bizonyosan a szélirányra vonatkozott. ⊖ Megfelelői: fr. *zéphyr*; ol. *zeffiro*; stb.: 'zefír, délnyugati szél, szellő'. ⊕ A régi változatok szóvégi *s*-séhez vö. →*ámbitus* stb. Több adat is létezik arra, hogy a szél nevét személynévként, mint egy fajta mitológiai lényre vonatkoztatva használták.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zefír²*

zefír² A: 1896 *zefirnek* (PallasLex.); 1926 *Zéfír* (RévaiLex.); 1951 *zefír* (Terényi: IdSz.) J: 1. 1896 'könnyű, vászonkötésű pamutszövet | leichtes Baumwollgewebe' (PallasLex.) (↑); 2. 1926 'lazán sodrott gyapjúfonal | Zephirgarn (Art Kammgarn)' (RévaiLex. 19: 651)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Zephir*; ang. *zephyr*; fr. *zéphyr*; ol. *zefír*; stb.: 'könnyű pamutszövet, pamutvászon, gyapotszövet', az angolban 'zefírfonal (egy fajta fésűsfonal, fésűs gyapjúfonál)' is. Az eredetéhez vö. →*zefír¹*; a 'lág szél, szellő' jelentés metaforikusan 'leheletvékony anyag, szövet; finom, könnyű fonál, cérna' jelentéssé alakult. ⊕ A magyarba elsősorban a francia nyelvből került át, német közvetítéssel is. ⊖ Feltehetőleg ugyanerre az etimonra megy vissza a következő korai magyar adat, valószínűleg 'egy fajta könnyű, lág anyag, szövet' jelentésben: Duo stamina grisei panni vulgariter *zefer* dicti (1353: OklSz.); más nyelvekben azonban anyagmegjelölésként ilyen korai időből nem ismert. ⊕ A magyarba kultúrtörténeti okokból elsősorban az olaszból kerülhetett.

📖 TESz.; Pellegrini-Eml. 674; EWUng. • Vö. *zefír¹*

zeke × **A**: 1560 k. *zeke* (GyöngySzt. 3124.); 1643 *zegéc* (Comenius: Jan. 101); 1838 *zseke* (Tsz. *Czedele* a.) **J**: **1.** 1560 k. 'durva gyapjűszövetből készült női v. férfikabát | Frauen- od. Männermantel aus grobem Wollstoff' (GyöngySzt. 3124.) (↑); **2.** 1585 ? 'rövid katonakabát | kurzer Soldatenmantel' (Cal. 938), 1754 'ua.' (NSz.); **3.** 1808/ 'posztó | Flausch' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevénytiszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *seeg*, (kor. úfn.) *sege*: 'rövid női kabát' [< lat. *sagum*, *saga* [többses szám] 'katonai köpenyként használt négyszögű szövetdarab; rövid kabát']. ⊕ A német hangtörténet alapján az átvétel a 13. sz. után, a bajor-osztrákból következett be. A szó belseji *k* a bajor-osztrák szó belseji, zöngétlen zárhang hanghelyettesítésével keletkezett. A 2. jelentés metafora; a 3. jelentés metonímia. ⊕ Más német szóból való származtatás hangtani okokból téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *sája*

zeller **A**: 1624 ? *Zeller* [szN.] (Horváth M.: NEI.); 1664 *Zellert* (Lippay: PosoniK. 2: 71); 1708 *Selléri* [□] (Pápai Páriz: Dict. *Apium* a.); 1762 *Celleri* [□] (NSz.); 1783 *Czeller* (NSz.); NYJ. *cöllër*, *zëllër* (Nyatl. 66.) **J**: 'gyökeréért, száráért és leveléért termesztett, ernyös virágzatú, erős illatú konyhakerti növény | Sellerie (*Apium graveolens*)' #

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytiszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *zëllərə*, *zella*, (B.) *zeller*, – ném. *Sellerie*: 'egy fajta saláta- és fűszernövény' [< fr. *céleri* 'ua.' < ol. (É.) *sélieri* [többses szám], *séler* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: szbhv. *celer*; cseh *celer*; stb.: 'ua.'. ⊕ A változatok többszöri átvételre utalnak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *petrezselyem*

zelnice **A**: 1584 *Zelnicze* fa (NySz.); 1803 *zelnitza* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Aalkirsche* a.) **J**: **1.** 1584 'májusfa, madárcseresznyefa | Vogelkirschbaum (Padus)' (NySz.) (↑); **2.** 1584 'madárcseresznye | Vogelkirsche' (NySz.)

■ Valószínűleg jövevénytiszó, esetleg a szlovénből. | ⊕ Vö. szln. *zelenica* 'puszpáng' [< szln. *zelen* 'zöld'; ennek az alapszónak az eredetéhez vö. óind *híryanam* 'arany'; lat. *helvus* 'méz-, halványsárga'; stb.]. ⊕ A származtatás hangtanilag kétségtelen, bár jelentős nehézségekbe ütközik a szlovén és a német jelentés különbözősége miatt.

📖 Nyr. 44: 84; TESz.; EWUng. • Vö. *arany*, *zsolna*

zemes † **A**: 1488 *zemes* (OkI Sz.); 1566 *zemesbe* (NySz.); 1610 *zemis* (MNy. 79: 511) **J**: <FN> 1488 'egy fajta kikészített bőr | Sämischleder' (OkI Sz.) (↑) | <MN> 1604 'finoman kikészített, cserzett | sämisch' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Német (feln.) jövevénytiszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *sæmisch*, (kor. úfn.) *semiß*, – ném. *sämisch*: 'finomított, zsíros cserzésű <bőr>' [< fr. *chamois* 'zerge; zergebőr' < lat. *camox* 'zerge']. Vö. még ném. *Sämischleder* 'puha, szövetszerű bőr'. ⊕ Megfelelői: cseh *zámiš*; le. *zamesz*; or. *zamua*; stb.: 'zergebőr'. ⊕ Az eredeti szófaj a magyarban is a melléknév lehetett, a főnévi jelentés a *zemes irha* 'zergebőr' (1604: Szenczi Molnár: Dict.) szó szerkezetből való önállósulással keletkezett.

📖 MNy. 56: 370; TESz.; EWUng.

zendít → **zeng**

zendül → *zeng*

zene A: 1832 *zenéjök* (Gáldi: Szótir. 490); 1874 *zène* (CzF.) **J:** 1. 1832 'melódia, dallam | Melodie' (Gáldi: Szótir. 490) (↑); 2. 1835 '(művészi) muzsika | Musik' # (Tzs. *Musik* a.) **Sz:** ~sz 1831 *zenészek'* (TudGyűjt. 15/12: 101) | ~1 1836 *zenélni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~de 1850 k. *zenede* 'zeneakadémia, konzervatórium | Konservatorium' (Szily: NyÚSz. *Hangász* a.)

■ Egy ikerszó előtagjának önállósulásával keletkezett tudatos szóalkotás alapján. | ⊕ A →*zenebona* ~ (R.) *zanabona* szóból keletkezett; vö. →*monda*, →*zűr* stb. Az előtag jelentésváltozásához a →*zeng* 2. jelentése is hozzájárulhatott. – A *zenede* származékszó képzőként értelmezett szóvégi *de*-vel keletkezett, a nyelvújítás kori, *de*-re végződő szavak analógiája alapján; vö. *bölcsöde* (→*bölcső*), →*tőzsde* stb. ⊕ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kamara-*, *macska*-², *szalon-*, *zenebona*

zenebona A: 1456 k. *zanabanatol* [sz.] (SermDom. 1: 387); 1575 *zönebona* (Heltai: Krón. 203a); 1575 *zennebonnákát* (NySz.); 1759 *zenebonóját* (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'mendemonda, szóbeszéd | Gerede, Klatsch' (SermDom. 1: 387) (↑); 2. 1470 'hangos, zajos veszekedés, perpatvar | lärmender Streit' (SermDom. 2: 191)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt tagok a →*zeng* és a →*bong* fiktív töveiből való származékszavak. A szóvégi *-e*, ill. *-a* (folyamatos) melléknévi igenévképzők. A kialakulásmódjához vö. →*csetepaté*, →*csihi-puhi*. A *zanabana* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bong*, *zene*, *zeng*

zeng A: 1240/ ? *Zengev* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 104); 1395 k. *zongebochor* [sz.] (BesztSzj. 1130.); 1437 *Zenghewhegh* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1529 e. *zwngesth* [sz.] (VirgK. 138); 1552/ *fzengeni* [sz.] (Tinódi: Cronica K4a); 1553/ *Szönög* (Tinódi: Cronica F1b); 1574 *szönüög* (NySz.); 1588 *zeng* (NySz.); 1805 *zëng*, *zsëng* (NSz.); 1816 *zënëg* (NSz.) **J:** 1. 1240/ ? 'messzehangzóan szól, hangzik | (laut) schallen' # (Wenzel: ÁÚO. 7: 104) (↑), 1437 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1395 k. 'zümmög, berreg, zúg | summen' (BesztSzj. 1130.) (↑); 3. 1456 k. '(menny)dörög | donnern' (SermDom. 2: 319); 4. 1526 'énekel, dalol | singen' (SzékK. 92) **Sz:** ~és 1456 k. *meny zengeffek* (SermDom. 2: 319) | ~(e)zet 1490 'felcsendülés, megszólalás, zúgás, dübörgés | Ertönen, Dröhnen' (NagyvGl. 137.) | ~edez 1519 k. *zengedoznek* (DebrK. 17)

zendül A: 1490 k. *zendul* (NagyvGl. 203.); 1517 *zevndevlet* [sz.] (DomK. 106); 1520 *zendeles* [sz.] (GyöngyGl. 78.); 1533 fől *zwndwles* [sz.] (Komjáti: SzPál. I5a); 1550/ *Szöndüles* [sz.] (Tinódi: Cronica a1b) **J:** 1. 1490 k. 'tombol, dühöng, zajongva háborog, lázad | toben; revoltieren' (NagyvGl. 203.) (↑); 2. 1519 'zengeni kezd, felcsendül, megszólal | ertönen' (JordK. 519) **Sz:** ~és 1490 k. *zenduleo* (NagyvGl. 137.)

zendít A: 1553/ meg *zönditéc* (Tinódi: Cronica Z3s); 1559 meg *zenditi* vala (NySz.); 1586 fől *szenditek* (NySz.) **J:** 1. [főleg igekötővel] 1553/ 'zenget | erschallen, ertönen lassen' (Tinódi: Cronica Z3s) (↑); 2. 1559 'lázít, bujtogat | aufwiegeln' (NySz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tő a →*zenebona* ikerszó előtagjának tövével azonos. A szóvégek különféle igeképzők. A *zendül* 1. jelentése metafora és metonímia a 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zenebona*, *zongora*, *zöng*

zerge **A:** 1722 *zerge* (Nyr. 88: 60) **J:** 'sziklás hegységekben élő, gyors, ügyes mozgású, a kecskéhez hasonló kérődző állat | Gemse (Rupicapra rupicapra)' #

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Végső soron az alábbi török szavakkal függhet össze: csag. *särkä* ; kaz. *serkä* ; kkalp. *särkä*; üzb. *serka* ; tuv. *särgä* : 'bakkecske <a kasztrált is>'. Vö. még mong. *serkä* '(kasztrált) vezérkos'. (△) Szótörténeti okok miatt a török mint átadó nyelv kevésbé jöhet szóba.

📖 MNy. 3: 369, 11: 316; TESz.; EWUng.

zéró → **zérus**

zérus **A:** 1743 *Zerusnak*-is (NSz.); 1842 *zérus* (NSz.) **J:** 'nulla, zéró | Zero'

zéró **A:** 1787 *zéróért* (NySz.) **J:** 'nulla, zérus | Zero'

■ A szócsalád alapja, a **zéró** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Zero*; ang. *zero*; fr. *zéro*; ol. *zero*; stb.: 'zéró, nulla'. Az olaszból terjedt el [< arab *šifr* 'üres; zéró, nulla, semmi; szám(jegy)']. Forrása: óind *sūnyam* 'üresség, semmi, nulla'. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került.

■ A zérus származékszó. | (△) A magyarban a keletkezett *zéró* latinositott végződésével.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cifra*

ziccer **A:** 1889 *ziccer-eket* (BpHírlap 1889. dec. 6.: 4); 1921 *ziccert* (NSz.) **J:** 'nagy lehetőség, esély, kedvező alkalom | große Chance, günstige Möglichkeiten'

■ Jövevényszó egy német morféma alapján. | (△) A szó megalkotásánál bizonyosan a ném. *sitzen* 'talál, eltalál <lövés, szavak>' jelentése volt a kiindulópont, amelyhez a ném. *-er* névszóképzőt kapcsolták. – A párhuzamos jelentésekhez a magyarban vö. →*ül*^l 'ua.'; ezt a körülményt ez a folyamat is támogathatta. Az így keletkezett *Sitzer* származékszó egy meggyőző német szónak tűnik, amely azonban ebben a jelentésben nem adathozható. Azonban feltűnő, hogy a szbhv. *zicer* szó 'nagy esély, lehetőség' jelentésben is adathozható. Hasonló képzéshez a magyar sportnyelvben vö. *drukker* (→*drukkol*).

📖 EWUng. • Vö. *szeccel*

zihál **A:** 1794 *zihál* (NSz.) **J:** **1.** 1794 '(ló) fűjtat | schnaufen <Pferd>' (NSz.) (↑); **2.** 1801 'nehezen lélegzik | keuchen' # (NSz.); **3.** 1889 '(eső) szitál | nieseln' (MTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (△) A tőhöz vö. a →*zivatar* második értelmezését. A szóvég *-ál* gyakorító képző. A 3. jelentés valószínűleg metafora a 2. jelentés alapján, részben mindkét cselekvés megszakítottasága alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zivatar*

zilál **A:** 1792 el ... *szilálva* [sz.] (NSz.); 1844 össze-visszazilált (NSz.) **J:** **1.** [főleg ígekötővel] 1792 'szétszór, szétszlat | zerstreuen, versprengen' (NSz.) (↑); **2.** 1844 'összekuszál, összezavar; összeborzol | verwirren; zerzausen' (NSz.) (↑)

■ Származékszó. | (△) A →*szil*^l 'hasít' igéből keletkezett *-l* gyakorító képzővel és jelentésbővüléssel; vö. *dobál* (→*dob*^l), *ugrál* (→*ugrik*) stb. A szó eleji *sz > z* zöngésedéshez vö.

→*zarándok*, →*zug* stb. Az 1. jelentéshez vö. még →*hasad*, *hasít*. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szil*¹

ziliz A: 1790 k. *Ziliz* (Nyr. 85: 209); 1815 k. *Ziliz* (Kassai: Bef. 183) **J:** 'a mályvafélék családjába tartozó gyógynövény | Eibisch (Althaea)'

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ⊖ Szbhv. *sljez*, *sljez*, *šljez*; szln. *slez*; cseh *slez*; szlk. *slez*; stb.: 'a mályvafélékhez tartozó gyógynövény' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *slīkr* 'sima, síkos'; ném. (ófn.) *slīhhan* '(meg)csúszik, kúszik, lopózik'; stb.]. ⊕ Növényteni műszóként él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 572; TESz.; EWUng. • Vö. *limbus*², *palaj*, *slájm*

zimankó A: 1810 k. *zamankó* (NSz.); 1815 k. *Zimankós* [sz.] (Kassai: Bef. 315) **J:** 1. 1810 k. 'hideg, havas eső | kalter Schneeregen' (NSz.) (↑); 2. 1816 'hóval, havas esővel járó rossz idő | Unwetter' (Gyarmathi: Voc.); 3. 1848/ 'megpróbáltatás | Schicksalsprüfung' (NSz.); 4. 1861 'verekedés, verés; veszekedés | Schlägerei; Zänkerei' (NSz.)

■ Ukrán jövevényszó. | ⊖ Ukr. *зимонька*, *зимонько* [vokatívusz] 'téli (hideg)' [< ukr. *зима* 'tél']. ⊕ A magyarba az ukrán szó vokatívusza került át. A *zamankó* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Az 1. jelentés metafora a valószínűleg eredeti 2. jelentés alapján. A 3., 4. jelentéshez vö. a *zehernye* 'zivatar, vihar; rossz idő(járás), ítéletidő' (1803: NSz.), 'zivataros, viharos; kötekedő, izgága stb.' (1815: NSz.) jelentésű nyelvjárási szót, amelyet talán egy onomatopoeitikus töből képeztek.

📖 StSl. 19: 174; TESz., *zehernye* a. is; EWUng.

zivatar A: 1621 *Zivatar* (Szenczi Molnár: Dict.); 1636 *zuhatar* (MNY. 50: 283); 1859 *zihadar* (MNY. 50: 283); NYJ. *ziheter*, *züeter* (MTsz.) **J:** 1. 1621 'csattanás, durranás; zörgés | Knall(en); Gerassel' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1636 'szélvész, fergeteg | Sturmwind' (MNY. 50: 283) (↑); 3. 1779 'égiháború | Gewitter' # (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Szerbhorvát jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *zli vetar* 'rossz szél, gonosz szél' [< szbhv. *zli* 'rossz, gonosz' + *vetar* 'szél']. ⊕ E származtatás szerint a magyarban a szó eleji mássalhangzótorlódás fel lett oldva. A változatok mindkét irányú (részleges) hangrendi kiegyenlítődéssel és a →*vihar*, valamint a →*zuhan*, →*zuhé* hatását is tükrözik. Az 1., 3. jelentés metonímia az eredeti 2. jelentés alapján. 2. Belső keletkezésű, származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A tö a →*zihál*, →*zuhé* tövével és a →*zuhan* szócsaládjának tövével függ össze. A szóvég névszóképző, amelynek szokatlansága az értelmezés nehézségét okozza; de vö. →*siheder*. A változatokban a szó belseji *v* és *h* hiátustöltőként szerepel. A 2., 3. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján. ■ ⊕ A származtatások nem feltétlenül zárják ki egymást; vö. még →*viheder* ⊖ Idetartozik: *zihar* ~ *zivar* 'szélvész, fergeteg, viharos szél; zivatar, vihar' (1806: NSz.) nyelvjárási szó.

📖 MNY. 50: 282; Kniezsa: SzlJsz. 972; NytudÉrt. 50: 62; TESz.; MNY. 73: 98; EWUng. • Vö. *viheder*, *zihál*, *zuhan*, *zuhé*

zizeg A: 1815 *Zizeg* (NSz.); 1842 *zizegve* [sz.] (NSz.); 1858 *zizegő* [sz.] (NSz.); 1881 *özzegetés* [sz.] (NSz.) **J:** 'súrlódva halk, zörgő hangot ad | rascheln' #

zizzen A: 1852 *Zizzentő* [sz.] (BpViszhang 1852. jún. 20.: 124); 1856 *zizzené(s)* [sz.] (NSz.)
J: 'egyszer súrlódva halk, zörgő hangot ad | einmal rascheln'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ Hasonló hangalakú, onomatopoetikus igékhez vö. →*sziszeg*, →*zsizseg*. Végződése: gyakorító és mozzanatos képző. ⊖ Ugyanebből a töből keletkezett mozzanatos-műveltetői igeképzővel: (R.) *zizzent* 'egyszer zizeg, zörög' (1851: TESz.).

📖 TESz.; EWUng.

zizzen → *zizeg*

zok × **A:** 1439 ? *Zok* [szN.] (OkI Sz.); 1600 k. Borsó *szak* [?✂] (Radvánszky: Szak. 196); 1600 k. *zakot* (Radvánszky: Csal. 3: 46); NYJ. *szaku* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1600 k. 'egy fajta dara, kása, pép | Art Grütze' (↑); **2.** 1872 'ürülék, (bél)sár, szenny | Kot' (Nyr. 1: 422) | <MN> **1.** 1600 k. 'sűrű, merev, vastag | dick, steif' (↑); **2.** 1876 'tömött, ragacsos bélű, szalonnás (kenyér) | dicht, wasserstreifig (Brot)' (Nyr. 5: 473); **3.** 1877 'kemény; tömör (föld) | hart; derb (Erde)' (Nyr. 6: 425)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szó eleji *z* ~ *sz* hangokhoz vö. →*zomak*, →*zománc* stb. Az elsődleges szófaj nehezen állapítható meg, de jelentéstanilag mindkettő a tömörséggel, sűrűséggel, töménységgel függ össze. A jelentések metaforák a bizonyosan eredeti 1. jelentés alapján. ⊕ Németből való származtatása tartalmi okokból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

zokkan → *zokog*

zokni A: 1883 *zoknit* (Nyr. 12: 102); 1906 *szokli* (ÚMTsz.); 1909 *zokni* (NSz.); NYJ. *zokkelli* (NytudÉrt. 72: 86) **J:** 'térden alul, bokán felül érő rövid harisnya | Socke' #

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (au.) *Socken, Sockerl*, – ném. *Socke* 'rövid harisnya, zokni' [< lat. *soccus* 'kis, lapos, könnyű (görög típusú) cipő']. ⊕ A változatok többszöri átvételre utalnak. A szóvégi *li* ~ *ni*-hez vö. →*cetli*, →*dózni* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cokol, fuszekli*

zokog A: 1456 k. *zokogafokal* [sz.] (SermDom. 2: 90); 1575 *zockogot* volna (Heltai: Krón. 40b); 1575/ *fzokogua* [sz.] (Assz. C1b); 1840 *zakog* (MTsz.) **J:** **1.** 1456 k. 'lelki fájdalomában hevesen, rázkódva, hangosan sír | schluchzen' # (SermDom. 2: 90) (↑); **2.** 1840 'botorkál, botl(adoz)ik, döcög | holpern' (MTsz.) (↑)

zokkan × **A:** 1512 k. *zohkantok* [? ⚭: *zokkantak*] [sz.] (WeszprK. 53r); 1840 *zakkan* (MTsz.); 1876 *zokkan* (NSz.) **J:** **1.** 1512 k. 'földhöz v. vmi keményhez hozzáütődik, hozzáverődik | sich anschlagend zu Boden od. an etw Hartes stürzen' (WeszprK. 53r) (↑); **2.** 1840 'botorkál, botl(adoz)ik, meglök, odaüt | holpern, anstoßen' (MTsz.) (↑); **3.** 1876 'megrándul, összerándul | zucken' (NSz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tö a →*zakatol* tövével és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*zökken* szócsaládjának tövével függ össze. A szóvég gyakorító és

mozzanatos képző. A *zokog* jelentéseinek egymással való metonimikus viszonyaihoz vö. *zökög* (→*zökken*).

📖 TESz.; MNy. 73: 98; EWUng. • Vö. *zakatol, zokszó, zökken*

zokon **A:** 1838 *Zokon* (Tzs.) **J:** 'nehezen, súlyosan, rosszul | schwer, übel (Adv.)'

zokul **Δ A:** 1853 *zokul* (Délibáb 1853. júl. 31.: 137); 1854 *zokul* (NSz.) **J:** 'nehezen, súlyosan, rosszul | schwer, übel (Adv.)'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *zok* (→*zokszó*) alakból *-n*, ill. *-ul* határozóraggal keletkezett. A keletkezésének ideje tudatos szóalkotásra utal, habár a népnyelvi használatát tekintve egy spontán keletkezés sem zárható ki. A szó ma már csak olyan állandó szófordulatokban él mint pl. *zokon*, ill. *zokul esik* 'vmit a szívére vesz, rossz néven vesz' (1854: NSz.). ⊖ Hasonló jelentésű, korábbi szófordulatok: *zokon legyen (neki)* 'vmi legyen neki rossz' (1847/: NSz.); *zokul hat (rá)* 'rosszul érint vkit vmi' (1858: NSz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zokszó*

zokszó **A:** 1758/ *zok-fzóval* (MNy. 46: 276) **J:** 'panasz; szemrehányás, feddés | Klagewort; Vorwurf'

■ Összetett szó. | ⊕ A *zok* + →*szó* összetételi tagokból keletkezett, jelzős alárendeléssel. Az önálló szóként nem adatolt *zok* elvonás a →*zokog*-ból és egy folyamatos melléknévi igenév jelentéstani értékében áll; kialakulásmódjához vö. →*gyógy-*, →*men-* stb. ⊖ Ugyanezzel az előtaggal alkotott további összetételek: (R.) *zokcsuklás* 'panasz, panaszkodás' (1802/: NSz.); *zokpanasz* 'ua.' (1817: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szó, zokog, zokon*

zokul → *zokon*

zomak × **A:** 1086 *Scumoku* [szn.] (Györffy: DHA. I: 253); 1338 *Zumakzeg* [hn.] (Oklsz. 2. szög a.); 1395 k. *zomak* (BesztSzj. 1104.); 1529 e. *zomok* kegioa (VirgK. 53v) **J:** <FN> 1086 ? 'egy fajta (rövid, vaskos testű) kígyó | (haupts. kurze, dicke) Schlange' (Györffy: DHA. I: 253) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1104.) (↑) | <MN> 1086 ? 'zömök, köpcös, tömzsi | untersetzt, gedrunge' (Györffy: DHA. I: 253) (↑), 1566 'ua.' (NySz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a déli szlávból. | ⊖ Blg. *cmok* 'egy fajta kígyó'; szbhv. *smuk* 'ua.'; szln. (N.R.) *smòk* 'sárkány'; – cseh *smok, zmok* 'ua.; nagy kígyó'; stb. [? < szláv **smyk-* 'siklik, csúszik']. ⊕ A szó eleji *sz* > *z* hangváltozás valószínűleg a 16. sz.-ban ment végbe. A melléknévi jelentés a *zomokkígyó* 'egy fajta kígyó' (1513: NagyszK. 244) közvetítésével kelethezhetett, mivel a tagok eredetileg tautologikus viszonya jelzőssé vált. – A nyelvjárásokban ma csak a melléknévi jelentés él, a főnévi jelentés korábban leginkább mesékben fordul elő.

📖 Nyr. 37: 117; Kniezsa: SzlJsz. 572; AEthn. 20: 87; TESz.; EWUng. • Vö. *zömök*

zománc **A:** 1490 *Zmalczos* [sz.] (Oklsz.); 1497 *smalcz* (Oklsz.); 1518 k. *zománicza* [✍] (MNy. 56: 387); 1532 *Zomancz* (Oklsz.); 1550 k. *szomanczozo* [sz.] (MNy. 90: 375); 1570 *somaltz* (NySz.); 1582 *fománcz* (MNy. 29: 143); 1582 *zomalczos* [sz.] (Radvánszky: Csal. 2: 57); 1595 *Xomancz* (Ver. 122.); 1621 *fzomántz* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1490

'(fém)tárgyakra ráégetett, sima, fényes, üvegszerű bevonat, glazúr | Email; Glasur' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1763 'mázoláshoz használt gipsz | Gips' (NSz.); **3.** 1792 'fény, ragyogás; vminek eredeti szépsége, üdesége | Glanz; echte Schönheit' (NSz.); **4.** 1808 'a fogkoronát borító védőbevonat | Zahnschmelz' # (NSz.); **5.** 1818 'ruhadísz | Zierat' (NSz.); **6.** 1827/ 'rozsdá; patina | (Edel)rost' (NSz.); **7.** 1843 'külső látszat, máz | Anschein' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1490 (Oklsz.) (↑) | ~**oz** 1550 k. [sz.] (MNy. 90: 375) (↑)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Schmelz*, (kfn.) *smelz*; fr. *émail*, (ófr.) *esmal*; prov. (óprov.) *esmaut*; ol. *smalto*; stb.: 'zománc; fényezés, fémtárgyakra ráégetett fényes bevonat'. Vö. még lat. (k.) *smaltum* 'ua.'. Ezek a ófrank **smalt* 'egybeolvad, összeolvad' szóra mennek vissza. ⊕ A magyarba minden bizonnyal többszöri átvétellel került, először leginkább a németből, aztán francia közvetítéssel is. A korábbi adatok szó elejének kiejtése mindenestre *zs*-vel és *s*-sel hangozhatott. A 2–7. jelentés metafora.

📖 Kniezsa: SzJisz. 973; NyK. 50: 20; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *molett*

zóna A: 1619/ *szóna* (MNy. 79: 249); 1757 *Zona* (MNy. 74: 512); 1799/ *zónája* (I.OK. 30: 259) **J:** **1.** 1619/ '(föld)övezet | Erdzone' (MNy. 79: 249) (↑); **2.** 1882/ 'környezet | Milieu' (NSz.); **3.** 1890/ 'városrész | Stadtteil' (NSz.); **4.** 1891 'közlekedési, postai} díjövezet | Tarifzone (Verkehr, Post)' (NSz.); **5.** 1895 'megszállási övezet | Besatzungszone' (NSz.); **6.** [jelzői értékben is] 1925/ 'kis adag étel (étteremben) | kleine Portion Speise (in Restaurants)' (Zolnay–Gedényi)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *zona* '(éghajlati) öv, földövezet' [< gör. ζώνη 'ua.' < gör. ζώνωμι 'körülövez, övez; körülvesz']. ⊕ Megfelelői: ném. *Zone*; fr. *zone*; stb.: 'zóna, öv(ezet), körzet, sáv'. ⊕ A jelentések többsége nemzetközi, leginkább *német* hatást mutat. A 4. jelentés a magyar államvasutaknál 1880 után bevezetett szakaszos, közlekedés-politikailag kedvező tarifarendszer megjelenése után keletkezett. Valami olcsóbbá tételének mozzanata is a 6. jelentéshez vezetett.

📖 TESz.; EWUng.

zongora A: 1787 *Szárnyongora* (NSz.); 1787 *zongora* (Nyr. 1: 47); NYJ. *zangura* (MTsz.) **J:** 'billentyűkkel mozgatott, kalapácsokkal megszólaltatható, nagyobb húros hangszer | Klavier' # **Sz:** ~**zik** 1787 *zongoráz* (Szily: NyÚSz.) | **zongorista** 1853 *zongoristával* (PNapló 1853. ápr. 13.: [2]); 1873 *zongorista* '(hivatásos) zongorajátékos | Pianist' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*zeng* '(hangosan) zeng, hangot ad' alapján a képzőként értelmezett *ora* végződéssel keletkezett, az *ora*-ra végződő szavak analógiájára; vö. *fuvora* (→*fuvola*), *hangora* 'harmónika' (1846: Szily: NyÚSz.) (< →*hang*), *tambora* (→*tambura*) stb. ⊕ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zeng*

zord → *zordon*

zordon A: 1270 *Zurdyn* (Oklsz.); 1344 *zordon* (Oklsz.); 1585 *Szordanul* (Cal. 1103) **J:** <MN> **1.** 1270 'sötétszürke | dunkelgrau' (Oklsz.) (↑); **2.** 1390 ? 'ijesztő; félelmetes | erschrecklich; fürchterlich' (Oklsz.), 1630 'ua.' (NySz.); **3.** 1585 'faragatlan, bárdolatlan | tölpelhaft, ungebärdig' (Cal. 124); **4.** 1757 '(ridegen) komor; barátságtalan | (rauh) düster, finster; unfreundlich' (NSz.); **5.** 1814 'kedvezőtlen, mostoha (időjárás) | rauh (Klima)' (NSz.) | <FN> **1.**

1816 'zordság (klímáé) | Rauheit (des Klimas)' (NSz.); **2.** 1817 'vadon, rengeteg | Wildnis' (NSz.)

zord **A:** 1808 *Zord* (Sándor I.: Toldalék) **J:** **1.** 1808 'durva, faragatlan | tölpelhaft, rauh' (Sándor I.: Toldalék) (↑); **2.** 1816 'kedvezőtlen, mostoha (időjárás) | rauh (Klima)' (NSz.); **3.** 1834/ 'barátságatlan; (ridegen) komor | unfreundlich; (rauh) düster, finster' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **zordon** ismeretlen eredetű. | ⊕ Valami negatív vagy pejoratív értelmének kifejezésére a magyar nyelv gyakran használ sötét színárnyalatot jelzőként tartalmazó szókapcsolatokat, kifejezéseket, vö. még →*sötét*. A főnévi használat a →*vadon* főnévi jelentéseinek hatására is visszavezethető. A melléknévi 4., 5. jelentés nyelvújítás kori.

■ A **zord** elvonás. | ⊕ A *zordon*-ból elvonással alakult ki, tudatos szóalkotással a nyelvújítás idején, az →*új* : *újdon*, →*vad* : *vadon* szópárok alapján.

📖 TESz.; EWUng.

zökken **A:** 1618 *megzöckennek* (NySz.); 1842 *megzökenteni* [sz.] (MNy. 66: 106) **J:** **1.** [*meg~*] 1618 'botlik | stolpern' (NySz.) (↑); **2.** 1761 'hirtelen rándulással v hova jut, ér | mit einem Ruck irgendwohin gelangen' (NSz.); **3.** 1792 '(jármű) haladás közben vmibe beleütközve megrázkódik | holpern, anstoßen (Wagen)' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); **4.** 1856 'hirtelen vmilyen állapotba kerül | plötzlich in irgendeinen Zustand kommen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1843 *zökkenő* <FN> 'göröngyös, rögös, döcögős felület, talaj | holprige Oberfläche' (Társalkodó 1843. aug. 6.: 248); 1916 'akadály, nehézség | Hindernis, Schwierigkeit' (NSz.)

zökög × **A:** 1621 *Zökögni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *zökög* (MTsz.) **J:** **1.** 1621 'rázkódik, többször zökken | holpern, anstoßen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1736 'zokog, elcsuklik, akadozik | schluchzen' (NySz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szócsalád tagjai a →*zokog* szócsalád igéinek palatális párhuzamos alakjai. A szóvég mozzanatos és gyakorító képző. Az sem zárható ki, hogy a *zökken* és a *zökög* tulajdonképpen az onomatopoeitikus *zök* 'lök, taszít, ráz, rázkódik, zötyög igék' (1872/: NSz.) ige származékszavai, e nyelvjárási szó kései és ritka adatoltsága miatt a feltevés azonban nem meggyőző. A *zökken* 2., 4. jelentése metonímia. A *zökög* jelentései ugyancsak metonimikus viszonyban állnak egymással: a csuklás a test rázkódásából adódik. ⊖ Ugyanebből a tőből: *zököd* 'ide-oda lök, taszít' (1873: Nyr. 2: 45).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MNy. 73: 98; EWUng. • Vö. *zokog*

zökög → *zökken*

zöld **A:** 1215/ ? *Heldō* [? ɔ: *Zeldō*] [sz.] [HN.] (VárReg. 291.); 1221 *Zeldes* [sz.] [HN.] (HOkm. 6: 16); 1316 *Zeulduar* [szn.] (MNy. 10: 429); 1332–1337 *Zeudes* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 72); 1395 k. *zold* (BesztSzj. 676.); 1409 *Sold* [HN.]; *Swld* [HN.] (MNy. 13: 3); 1414 *Syld* [HN.]; *Zyld* [HN.] (MNy. 13: 3); 1529 e. *zwld* (VirgK. 65); 1585 *Szóld* (Cal. 845); 1589 *zöd* (Balassi: Com. 328); NYJ. *öd*, *zéd* (ÚMTsz.); *zűd* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1215/ ? 'a sárga és a kék közötti színű | grün' # (VárReg. 291.) (↑), 1221 'ua.' (HOkm. 6: 16) (↑); **2.** 1604 'éretlen (gyümölcs) | unreif (Obst)' (Szenczi Molnár: Dict. *Viridis* a.); **3.** 1833 'viruló; egészséges | blühend; gesund' (NSz.); **4.** 1840/ 'értelmetlen, sületlen (beszéd) | ungereimt (Gerede)' (NSz.); **5.** 1857/ 'nagyon sápadt (arc) | sehr blaß (Gesicht)' (NSz.) | <FN> **1.** 1544 ? '(zöld) növény; növényi hajtás | (grünende) Pflanze; Pflanzensproß' (OkISz.), 1578 'ua.' (NySz. *házi-zöld* a.); **2.** 1548 'zöld szín | grüne Farbe' # (OkISz.); **3.** 1720 'zöld szín a kártyában, zöld színű kártyalap | Grün der Spielkarte' (NSz.); **4.** 1840 'sületlenség | ungereimtes Gerede' (NSz.); **5.** 1844

'növényzettel borított szabad természet | das Grüne' # (NSz.); **6.** 1972 'szabad utat jelző zöld fény | Grün der Verkehrsampel' # (ÉKsz.) **Sz:** ~**es** 1215/ ? [HN.] (VárReg. 291.) (↑); 1221 [HN.] (HOkm. 6: 16) (↑) | ~**ell** 1416 u./¹ *zoldèlo* (BécsiK. 201) | ~**ül** 1490 *zöldvlnék* (SzalkGl. 208.) | ~**ség** 1495 e. *zoldfegebol* 'vminek a zöld volta | Grünsein von etw' (GuaryK. 5); 1600 k. *zöldséget* '(leves)zöldség | Suppengemüse' (Radvánszky: Szak. 128)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Jövevényszó egy iráni nyelvből, esetleg az alánból. | ⊕ Vö. osz. *zældaæ* 'egy fajta alacsony fűféle'; szogd *zrɣwn* 'zöld'; hvárezmi *zrdyk* 'sárga'; kperzsa *zard* 'ua.'; újperzsa *zard* 'ua.', *zarda* 'epe'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *háríta-* 'sárga, zöld'; gör. *χλωρός* 'sárgászöld']. **2.** Származékszó. | ⊕ Belső keletkezésű, származékszó a →*sző*² szóból, -*d* kicsinyítő képzővel. □ ⊕ A korábbi adatok *sz-szel* is hangozhattak. A szó belseji *l* másodlagos keletkezésű; vö. →*boldog*, →*bölcs* stb. A 'sárga' és a 'zöld' közti viszonyhoz vö. pl. a fent levezetett származtatást.

📖 MSFOu. 151: 350; TESz.; Ligeti: TörK. 166; EWUng. • Vö. *arany, császár-, klór, sző², zöldfülű*

zöldfülű A: 1885 *zöldfülű* (NSz.) **J:** <MN> 1885 'tapasztalatlan | erfahrungslos' (NSz.) (↑) | <FN> 1942 'tejfelesszájú, éretlen, tapasztalatlan személy | Grünschnabel' (Kelemen B.: MNMSz. *zöld a.*)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*zöld* 'éretlen' + *fülű* (→*fül* + -*ű* melléknév képző) tagok összetételéből keletkezett, jelzői alárendeléssel. Az előtag hasonló használatához vö. *zöld ifjúság* 'tapasztalatlan fiatalság' (1770: NSz.); *zöld kor* 'éretlen életkor' (1786: NSz.); stb. Hasonlók még: (R.) *zöldeszű* 'éretlen gondolkodású, buta' (1894: NSz.); (N.) *zöldfejű* 'ua.' (ÚMTsz.); stb. Hasonló személethez más nyelvekben vö. ném. *Grünschnabel* 'ua.'; fr. *béjaune* 'tudatlan, fiatal személy'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fül, zöld*

zöm A: 1815 *zöm* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vminek a nagyobb része, többsége | Großteil'

■ Elvonással keletkezett tudatos szóalkotás. | ⊕ A →*zömök*-ből keletkezett, amelynek a szóvégi *k*-ját többesjelként értelmezték; vö. →*boncsok*, →*szemöldök* stb. Ma leginkább E/3., ill. T/3. személyű birtokos személyjellel van használatban. ☞ Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zömök*

zömök A: 1767 *Zömök* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1786 *szömökös* [sz.] (MNy. 71: 383); 1794 *zómók* (NSz.); 1810/ *Tzömök* (NSz.); 1838 *Zsömök* (Tsz.); 1863 *zsémék* (Krizsa [szerk.] Vadr. 524.); NYJ. *zömek* (MTsz.) **J:** 'köpcös, tömzsi <személy> | untersetzt, gedrungen <Person>'

■ Hangrendi átcapással keletkezett szóhasadás. | ⊕ A *zomok* 'zömök, köpcös, tömzsi' (→*zomak*) szóból keletkezett; hasonló fejlődéshez vö. →*tömpe*. Az 1810/-es változathoz vö. →*cimbora*. A szó eleji *z > zs* hangváltozáshoz vö. →*zökken*. ⊖ Esetleg idetartozik: (N.) *dömök* 'zömök, köpcös, tömzsi <személy>' (Nyat. 530.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zomak, zöm*

zöngé A: 1850 *Zöngé* (Szily: NyÚSz.); 1874 *zénge* (CzF.) **J:** **1.** 1850 'hangrezgés | Tonschwingung' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1874 'zenei hang | musikalischer Ton' (CzF.) (↑); **3.** 1894 'beszédhangnak a hangszalagok rezgésétől eredő eleme | Stimmhaftigkeit der Sprachlaute'

(PallasLex. *Hangok* a.) **Sz:** *~s* 1861 *zöngés* (SzépirodFigy. 1862. ápr. 10.: 359) | *~tlen* 1861 *zöngétlen* (SzépirodFigy. 1862. ápr. 10.: 359)

■ Egy származékszó szófajváltása, tudatos szóalkotással. | (⊕) A *zöng*-ből (amely a →*zeng* '(hangosan) zeng, hangot ad' változata) főnevesülve keletkezett *-e* folyamatos melléknévi igenév képzővel; vö. →*csörge*, →*penge* stb. (⊙) Nyelvészeti műszó. (⊞) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zeng*

zördít → *zördül*

zördül **A:** 1372 u./ *zerdewleſt* [sz.] (JókK. 16); 1548 *Megzerdüle* (NySz.); 1575 *zördülle* (NySz.); NYJ. *mëgzërdül* (MTsz.) **J:** **1.** [ma főleg *meg~*] 1372 u./ 'egyszeri zörgő hangot ad, hallat | rasseln' # (JókK. 16) (↑); **2.** 1620 '(katonai) zendülést kezd | meutern, sich empören' (MonTME. 3: 219); **3.** [*össze~*] 1791 'összekap, összevész vkivel | sich entzweien' (NSz.); **4.** 1898 '〈vizsgán〉 megbukik | durchfallen 〈im Examen〉' (Dobos: DiákSz.)

zörög [**1**] **A:** 1372 u./ *zergeseet* [sz.] (JókK. 44); 1517 *zevrgest* [sz.] (DomK. 227); 1553/ *fzörégénc* (Tinódi: Cronica Q4a); 1566 *zerógnec* (Heltai: Fab. 127); 1575 *zörégne* (Heltai: Krón. 31b); 1769 *zörögnének* (NSz.); 1863 *zérég* (Krizsa [szerk.] Vadr. 524); NYJ. *zërrëg*, *zürög* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ '〈ütődés, rázás stb. következtében〉 szaggatott, érdes hangot ad | rasseln' # (JókK. 44) (↑); **2.** 1784 'morog, mérgeződik | murren, sich ärgern' (Baróti Szabó: KisdédSz. 25); **3.** 1877 '〈ég〉 dörög | es donnert' (Nyr. 6: 325)

zördít **A:** 1495 k. *zordejyte* (GuaryK. 87); 1600 *zördit* (NSz.) **J:** 'zörget, zörgő hangot kelt vmivel | rasseln machen'

zörget **A:** 1519 *Zergheffetek* [*zerges* □] (JordK. 373); 1531 *zörgetőknek* [sz.] (ÉrsK. 247); 1585 *Szörgetők* (Cal. 249); 1697 *zúrgeti* (NySz.); 1863 *Mëgzërgetem* (Krizsa [szerk.] Vadr. 524) **J:** **1.** 1519 '〈ajtón, ablakon〉 kopogtatva v. más módon zajt keltve bebocsátást kér | klopfen, poltern' (JordK. 373) (↑); **2.** 1536 'vmit ütögetve, rázva stb. folyamatos zörgő hangot idéz elő | rasseln machen' # (Pesti: Fab. 86v); **3.** 1548/ '〈hangszeren〉 játszik | spielen 〈Musikinstrument〉' (Tinódi: Cronica k3b); **4.** 1892 'szapul, szid vkit | heruntermachen, schimpfen' (Nyr. 21: 335)

zörren **A:** 1774 ? *törrent* [? o: *zörrent*] (NSz.); 1814 *Zörrent* (NSz.); 1841 *zörrenik* [□] (NSz.) **J:** **1.** [ma főleg *meg~*] 1774 ? 'egyszeri zörgő hangot ad, hallat | einmal rasseln' (NSz.) (↑), 1814 'ua.' (NSz.); **2.** 1815/ 'egyszeri dörgő, zengő hangot ad, hallat | es donnert einmal' (NSz.); **3.** 1843 '(zörgő hanggal) ugrik v. esik | (mit rasselndem Geräusch) springen od. fallen' (NSz.); **4.** 1870 'nagy zajjal felvonul, elfoglal; hirtelen megjelenik, feltűnik | mit Geräusch auffahren; plötzlich erscheinen' (NSz.)

zörej **A:** 1803 *zörejt* (NSz.) **J:** 'zaj, nesz, hang | Geräusch' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoeitikus eredetűek. | (⊕) Hasonló hangjelenségek utánzására jött létre mint pl. a →*csörög*, →*dörög* igéknél; vö. a *zörömből* 'csörömpöl, zörög, kerepel' ((1799/: I.OK. 30: 253) nyelvjárási szóval, amely a *töböl* valószínűleg a *dörömből* (→*dörömböz*) hatására képeztek. A szavégek különféle igeképzők. A *zördül* 2. jelentéséhez vö. *zendül* (→*zeng*). A szócsalád ugyanezen tagjának 3., ill. 4. jelentéséhez vö. *koccan* (→*kocog*), →*ruccan*, ill. →*zúg*; a 4. jelentéshez szintén vö. még ném. *durchs Examen rasseln* 'megbukik 〈vizsgán〉'. A *zörög* 2. jelentése metafora. – A *zörej* a szócsalád igéi alapján keletkezett névszóképzővel; vö. *dörej* (→*dörög*), *rörej* (→*röhög*) stb.

📖 TESz.; EWUng.

zörej → zördül

zörget → zördül

zörög → zördül

zörren → zördül

zötyköl **A:** 1734 *zötskölték* (MNy. 73: 98); 1851 *zögyköldtek* [sz.] (NSz.); 1877 *zötykölte* (NSz.); NYJ. *összezecsekölődött* [sz.] (MTsz.) **J:** 'felráz, rázogát; (felrázás, rázkódás által) összezúz, szétlapít, bánt, kínoz | rütteln; (durch Rütteln) zerquetschen, quälen'

zötyög **A:** 1827 *zötyögős* [sz.] (Koszorú 7: 38); 1836 *Zötyög* (Fogarasi: MNZsebsz.) **J:** 'botorkál, botl(adoz)ik, döcög | holpern' #

zöttyen **A:** 1835 *zöttyent* (Társalkodó 1835. aug. 19.: 264); 1838 *Zöttyen* (Tzs.) **J:** **1.** 1835 '⟨személy⟩ nehézkesen leül, lehuppan | plumpsen ⟨Person⟩' (Társalkodó 1835. aug. 19.: 264) (↑); **2.** 1838 '⟨jármű⟩ puhán zökken | anstoßen, holpern ⟨Wagen⟩' (Tzs.) (↑)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ☐ A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefüggésben állhat a →*szotyog* szócsaládjával. A szóvég *-köl*, *-g* gyakorító képzők, *-n* mozzanatos képző. – A (N.) *zömöcsköl* 'rázással összezúz' (1838: Tsz.) a *zötyköl* ige *zöcsköl* változatából játszi szóalkotással keletkezhetett.

📖 TESz. *zötyög* a., *zöcsköl* a. is; EWUng. • Vö. *szotyog*

zötyög → zötyköl

zöttyen → zötyköl

zrí **A:** 1900 [*zri*]/fiu (Zolnay–Gedényi); 1918 *zrí* (Zolnay–Gedényi) **J:** **1.** 1900 ? 'lármás jelenet, zürzavar, felfordulás, láрма | Rummel, Radau' (Zolnay–Gedényi) (↑), 1909 'ua.' (Zolnay–Gedényi); **2.** 1908/ ? 'rendőrség; rendőr | Polizei; Polizist' (Zolnay–Gedényi), 1910 'ua.' (Zolnay–Gedényi); **3.** 1911 'hihetetlen dolog | Unglaubliches' (RTolvSz. 74) **Sz:** **~kál** 1917 *zrikálni* [sz.] 'mulatságot csapni | ' (MNy. 13: 92); 1931 *zrikálni* [sz.] 'piszkál, bosszant vkit | gegen jmdn. sticheln, jmdn. ärgern' (MNy. 27: 293)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy tulajdonnévből származó köznévf. | ☐ A magyar *Zrí* [HN.] 'Zrínyi utcai rendőrkapitányság (az argóban)' (1919: Zolnay–Gedényi) alakból eredhet, amely talán a m. *Zrínyi* [SZN.] szórövidülése. A 2. jelentés lehetett az eredeti, a ma legismertebb 1., ill. 3. jelentés metonimikusan keletkezett.

📖 TESz.; EWUng.

zubbony **A:** 1570 *zwbón* (Oklsz.); 1582 *zwpónnak* (BudBLev. 253); 1604 *zobbon* (TörtTár 1888: 572); 1604 *zobonh* (Nyr. 42: 25); 1611 *Zubony* (Szenczi Molnár: Dict.); 1641 *zubbony*

(TörtTár 1898: 218); 1705 *supponya* (Zrínyi: MM. 2: 157); 1874 *ubony* (CzF.); NYJ. *obony* (ÚMTsz.); *ubbony, zabuny* (MTsz.) **J: 1.** 1570 'ujjatlan kabát; munkakabát | Rock ohne Ärmel; Arbeitskittel' (Oklsz.) (↑); **2.** 1786 'hátagombolós gyermekruha | hinten geknöpfte Kinderanzug' (NSz.); **3.** 1796 'egyenruha kabátja | Wafftenrock, (Uniform)bluse' (NSz.); **4.** 1853 ? 'női ing, blúz | Bluse für Frauen' (NSz.), 1874 'ua.' (CzF.)

■ Vándorszó. | ⊕ Ol. *giubbone* 'blúz; bőrkabát', (R. gen.) *zubone* 'ua.', (bol.) *dzibon* 'alsószoknya', (vel.) *zibun* 'ua.'; rom. *zăbun* 'kabát, köpeny; csuha, kámzsa; öltözék, ruha'; blg. (N.) *забын* 'rövid köntös, felsőruha'; szbhv. *zobun, zubun* 'egy fajta mellény, kabátka, zeke', (N.) *zùbùn* 'ua.'; albán *zabun* 'női kabát; blúz'; oszm. *zibin, zubin* 'gyermekkabátka (vattával bélelt v. flanell)'; stb. Az olaszból terjedt el [*< ol. giubba* 'blúz, kabát <leginkább katonai>' < arab *ğubba* 'pamutból készült alsónemű, fehérnemű']. ⊕ Az átadó nyelv tisztázatlan; a Balkánról, de éppúgy Olaszországból is érkezhettek. ⊕ A z nélküli változatokhoz vö. →*zacskó*, →*zászló* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 786; Kakuk: ÉIOsm. 432; TESz.; EWUng. • Vö. *suba*

zubog A: 1651 ? *zubogh* [szövegkörnyezet nélküli adat] (Nyr. 30: 187); 1787 *zubog* (NSz.); 1871 *zobog* (NSz.) **J: 1.** 1787 'mély, döngő hangot ad | dröhnen' (NSz.) (↑); **2.** 1795 'forrásban levő folyadék' *buzog* | wallen, kochen (Flüssigkeit)' (NSz.); **3.** 1803 'erős sodrású víz' *zúgva, kavargva folyik, ömlik* | strömen, tosen' (NSz.)

zuborog × [1] A: 1786 *zuborogó* [sz.] (NSz.); 1818 *zuborog* (NSz.) **J: 1.** 1786 'víz' *zubog, zúgva kavargó* | strömen, tosen' (NSz.) (↑); **2.** 1844 'gyomor' *korog* | knurren (Magen)' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ⊕ Hasonló hangjelenségek utánzására mint pl. a →*zúg*, →*zsuppan*; vö. még a hangátvetés következtében keletkezhetett →*buzog*-gal való etimológiai viszony sem zárható ki teljesen. A szóvég gyakorító képző. A *zubog* 1. jelentése és a *zuborog* 2. jelentése metafora. A *zubog* ma leginkább a 2. jelentésében használatos. ⊖ Ugyanebből a töből: (R.) *zuborkál* 'vízben lubickol; vizet felkavar' (1795 k.: NSz.), ill. *zubban* 'lubickol, pancsol, pacskol' (1801/: NSz.) nyelvjárási szavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *buzog*

zuboly × A: 1549 *czuborfa* (RMKT. 3: 229); 1565 *szubolia* (NySz.); 1565 *zubollya* (NySz.); 1608 *szövőzugolra* (NySz. 3: 337); 1608 *zugoly* fája (NySz. 3: 1293); 1693 *zugó* (NySz.); 1708 *Zúgoly*-fa (Pápai Páriz: Dict.); 1816 *Tsubor* (Kassai: Bef. 311); 1862 *czobor* (CzF.); 1876 *Zubboly* (Nyr. 45: 352) **J: 1.** 1549 'szövőszék hengere | Walze am Webstuhl' (RMKT. 3: 229) (↑); **2.** 1868 e. 'takács | Weber' (Ethn. 28: 163)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | ⊕ Vö. or. *cyboŭ* 'orsó, csiga, tekercs, henger, köteg, nyaláb; eresz a fában; stb.'; ukr. *cybiŭ, cyboio* [birtokos eset] 'lennvaszonköteg' [*< szláv *sŭ [igekötő] + *vi-* 'fon, teker']. ⊕ A származtatás nehézsége részben abban áll, hogy a magyar szóvégnek nem teljesen tisztázott a keletkezés módja. További nehézséget jelent, hogy a magyar szó feltételezett elődje csak a keleti szláv nyelvekben adható, ahonnan az átvétel szóföldrajzi okok miatt nem teljesen meggyőző. A származtatás mellett szól azonban a *návoly* 'a szövőszék része, amely köré a lenvaszont v. a cernát, fonalat tekerceslik' (1881: Nyr. 10: 325) nyelvjárási szó, amely végső soron (egy másik szláv igekötővel) ugyanerre az etimonra tűnik visszavezethetőnek; vö. blg. *навоŭ*; szlk. *návoj*; ukr. *навиŭ*: 'ua.'. A *zuboly* változatai a →*szobor*, →*zubog*, →*zúg* analógiás hatására utalnak. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; MNy. 91: 208; EWUng.

zuborog → *zubog*

zúdit → *zúg*

zúdul → *zúg*

zug A: 1171 ? *Zuga* [szn.] (MNL (OL) Dl. 200616); 1237 ? *Zugud* [sz.] [szn.] (ÓMOlv. 89); 1625 k. *zűg* (MNy. 86: 255); 1789 *szukbann* [*szug* □] (NySz.) **J:** **1.** 1237 ? 'félreeső, eldugott hely; sarok, szöglet | Winkel; Ecke' # (ÓMOlv. 89) (↑), 1625 k. 'ua.' (MNy. 86: 255) (↑); **2.** 1799 'szűk, keskeny utcácska, zsákutca | Sackgasse' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Gäschen* a.); **3.** 1862 'félreeső, szűk helyiség | entlegene, enge Kammer' # (NSz.)

zugoly Δ **A:** 1531 *zwgholyaban* [*zugolya* □] (ÉrsK. 37); 1552 *Szuglya* [□] (Ballagi A.: RNySz. 374); 1585 *Szugoly* (Cal. 70); 1710 *szugulyája* (MNy. 90: 375); 1714 *zuglókban* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 160); 1763 *szugoj* (NSz.); 1787 *sugolyában* (NSz.); 1838 *szubulyék* [sz.] (Tsz. *Szurdék* a.) **J:** **1.** 1531 'félreeső, eldugott hely; szöglet, sarok | Winkel; Ecke' (ÉrsK. 37) (↑); **2.** 1784 'szoros szurdok | Engpaß' (Baróti Szabó: KisdedSz. 77); **3.** 1785 'félreeső szűk, kis helyiség | entlegene, enge Kammer' (NSz.); **4.** [összetételi előtagként] 1823 'engedély nélkül működő | illegal tätig; Schwarz-, Winkel-' (NSz.); **5.** 1887 'szűk utca; zsákutca | schmale Gasse; Sackgasse' (Nyr. 16: 382)

■ A szócsalád alapja, a **zug** örökség az ugor korból. | ⊖ Osztj. (DN.) *sõη*, (K.) *suη*: 'szöglet, szeglet, sarok' [ugor **suη3* 'ua.']. ⊕ A hangtanához vö. →*zaj*¹, ill. *fog*¹.

■ A **zugoly** származékszó. | ⊕ Egy *-ly* kicsinyítő képzővel keletkezhetett; vö. →*fogoly*². Egyes változatok *a* és *ó* hangja feltehetőleg további kicsinyítő képző; vö. →*boglya*. A végződés hangcseréjéhez vö. →*csegely* ~ *cseglye*, →*cseplye* ~ *csepely*, →*csobolyó* ~ *csobolya* stb. – A *zegzug* 'zegzugos vonal, cikcakk' (1669: NySz.) ikerszó a →*szeg*² + *zug* összetételi tagokból áll. A (R.) *szugolat* 'sarok, szeglet' (1562: NySz.) a *szegelet* 'ua.' (→*szeg*²) analógiájára keletkezhetett.

📖 NéNy. 5: 119; FUF. 31: 115; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bel-*, *zug-*

zug-

~**iskola** Δ **A:** 1835 *zugiskola* (Tzs.) **J:** 'alacsony színvonalú, megvesztegethető tanárokat foglalkoztató (magán)iskola | Winkelschule' | ~**lap** **A:** 1842 *zúglapbani* [sz.] (Világ 1842. máj. 14.: 318); 1844 *zúglapjaik* (NSz.) **J:** 'zugújság, revolverlap | Winkelblatt' | ~**ügyvéd** **A:** 1844 *zugügyvéd* (Honderü 1844. febr. 3.: 170); 1847 *zugügyvédek* (NSz.) **J:** 'kis, piszkos ügyekkel foglalkozó, pénzért tisztességtelen eszközöktől sem visszariadó ügyvéd, zugjogász | Winkeladvokat' | ILYENEK MÉG: ~**nyomda** 'rosszul felszerelt és rossz minőségű kiadványokat megjelentető kis nyomda | Winkeldruckerei' (1845: BpHiradó 1845. okt. 21.: 265); ~**kocsma** 'rossz hírű kiskocsma | Winkelkneipe' (1851: NSz.)

■ Tükörfordítás előtagjai, azonosak a →*zug* szóval. | ⊕ A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Winkelschule*, *Winkelblatt*, *Winkeladvokat* stb. ⊕ Nyelvújítási szavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *iskola*, *lap*, *ügyvéd*, *zug*

zúg A: 1171 ? *Zuga* [sz.] [szN.] (ÓMOlv. 48); 1272 *Zugo* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 111); 1372 u./ *zugnak* (JókK. 149); 1560 k. *szwgho* [sz.] (GyöngySzt. 1445.) J: 1. 1272 'folyamatos, átható, mély hangot ad, morajlik | sausen, brausen' # (Györffy: ÁMTF. 1: 111) (↑); 2. 1372 u./ 'morog, zúgolódik | murren' (JókK. 149) (↑); 3. 1529 e. 'szuszog; zihál | schnaufen; keuchen' (VirgK. 82); 4. 1641 'közösül | sich begatten' (MNY. 90: 375); 5. [főleg *el~*] 1917 'vizsgán) elbukik | durchfallen (in der Prüfung)' (MNY. 13: 92) Sz: ~ó 1272 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 111) (↑) | ~ás 1372 u./ *zugafnalkyl* (JókK. 30) | ~ódik 1456 k. *zughodas* [sz.] (SermDom. 1: 331) | ~olódik 1569 *szugolodgyanac* [*d-j*] (Dávid: Préd. Előszó)

zúdul A: 1538 egybezúdola [✓] (RMKT. 2: 15); 1552/ őfzue *szodulanac* (Tinódi: Cronica 1: H4v); 1574 le *szudula* (NySz.); 1618 előzúdulnac (NySz.) J: 1. 1538 'nagy erővel, tömegesen árad, tódul vhová | sich ergießen' # (RMKT. 2: 15) (↑); 2. [*össze~*] 1552/ '(két harcoló csoport) összecsap, egymásnak ront | zusammenstoßen (kämpfende Gruppen)' (Tinódi: Cronica 1: H4v) (↑); 3. [*ma fel~*] 1562 'lázad, zendül | sich empören' (NySz.)

zúdít A: 1777 *zúdíttya* [*t-j*] (NyF. 50: 37) J: 1. 1777 'hajít, dob | werfen' (NyF. 50: 37) (↑); 2. 1792 'vmit hirtelen, nagy mennyiségben bocsát, önt vkire | (über)schütten' # (Baróti Szabó: KisdédSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tő szorosán összefügg a →*zuhan* szócsaládjának tövével. A végzódések különféle igeképzők. A *zúg* és *zuhog* (→*zuhan*) között szóhasadás ment végbe; vö. →*súg* : →*suhog*. A *zúg* 4. jelentéséhez vö. →*bög*, →*büg*¹ stb. Az 5. jelentéshez vö. →*zördül*. A *zúdul* és *zúdít* legtöbb jelentésében metonimikusan, a *zúg*-gal ellentétben, a sordó erejű, gyors mozgás megjelenítése vált uralkodóvá.

📖 MNY. 39: 235; Nyr. 80: 5; TESz.; EWUng. • Vö. *zuhan*

zugoly → *zug*

zuhan A: 1330 *Zuhanos* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1604 *zohanafoeczka* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Stringor* a.); 1832 *zuhhan* (Kreszn.) J: 1. 1330 ? '(magasból) nagy erővel a földre esik | stürzen' # (Oklsz.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Stringor* a.) (↑); 2. 1330 ? 'árad, áramlik, ömlik, zúdul | strömen, sich ergießen' (Oklsz.) (↑), 1645 'ua.' (NySz.); 3. 1920 '(ár) nagy mértékben csökken | in bedeutendem Maß fallen (Preis)' (NSz.)

zuhog A: 1572 *szohogassal* [sz.]; *zohogoua* [sz.] (NySz.); 1574 *szuagassal* [sz.] (NySz.); 1626–1627 *zuhogo* [sz.] (NySz.); NYJ. *zsúhogott* (ÚMTsz.) J: 1. 1572 '(víz) bőven és zúgva ömlik; (eső) sűrűn hull | strömen (Wasser); gießen (Regen)' # (NySz.) (↑); 2. 1572 'zúg, morajlik | sausen, brausen' (NySz.) (↑); 3. 1825 'sűrűn, gyors egymásutánban ütődik, csapódik vmi | hageln' (NSz.); 4. 1897 'nehéz léptekkel szalad, robog | mit dröhnenden Schritten laufen' (MTsz.)

zuhint A: 1792 *zuhintom* (Baróti Szabó: KisdédSz.) J: 1. 1792 'zúdulni enged, zúdít | sich ergießen lassen, überschütten' (Baróti Szabó: KisdédSz.) (↑); 2. 1825/ '(nagy erővel) leejt, ledob | kräftig fallen lassen, abwerfen' (NSz.); 3. 1848/ 'lenget, lóbál, suhint | schwingen, schwippen' (NSz.)

zuhatag A: 1819 *zuhatag* (NSz.) J: 1. 1819 'áradat, áradás, folyam | Flut, Strom' (NSz.) (↑); 2. 1825/ 'vizesés | Wasserfall' (NSz.)

zuhany A: 1834 *zuhanyjai* (NSz.) J: 'a vizet permetezve szóró, fürdésre, mosdásra használt berendezés, tus | Dusche' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A szótó a →*zuhé* szóéval azonos. A végzódések különféle igeképzők. A *zuhog* és a →*zúg* között szóhasadás ment végbe; vö. →*suhog* : →*súg*. – A *zuhatag* és *zuhany* a nyelvújítás idején keletkezett a szócsalád igéi

alapján, különböző névszóképzőkkel; vö. →*balgatag*, →*sivatag* stb., ill. →*villany*. (⊖) Tájszó ugyanebből a töből: *zuhít* 'zúdulni enged, zúdít' (1788: NSz.).

📖 TESz. *zuhog* a.; EWUng. • Vö. *zivatar*, *zúg*, *zuhé*

zuhany → *zuhan*

zuhatag → *zuhan*

zuhé **A:** 1643 *zuhajal* (NySz.); 1789 *Zuhé* (NSz.); NYJ. *zuhéjj*, *zuhi* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1643 'hangos (le)zuhanás, (le)esés | lauter Sturz' (NySz.) (↑); **2.** 1928 'záporosó, nyári zápor | Platzregen' (Zolnay–Gedényi) | <ISZ> 1789 'a zuhanás, esés hangjának utánzására' | <zur Nachahmung des Stürzens>' (NSz.) (↑)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó a →*zuhan* szócsaládjának tövével azonos. Az eredeti változatok végződése *-aj* névszóképző; vö. *kacaj* (→*kacag*), *robaj* (→*robog*) stb. A *zuhé* alak keletkezéséhez vö. →*gané*, →*karaj*¹ stb. A ma leginkább használt főnévi 2. jelentés metonimikusan keletkezett. Az indulatszó tulajdonképpen egy, a szemtanúból feltörő kiáltás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zivatar*, *zuhan*

zuhint → *zuhan*

zuhog → *zuhan*

zupa × **A:** 1649 *szuppabol* (MNY. 90: 375); 1877 *zupa*, *zuppa* (Nyr. 6: 326, 412) **J:** '(katonai étkezésben) reggelire adott rántott leves; gyenge minőségű leves | Einbrennsuppe als Frühstück (beim Milit.); Suppe von schlechter Qualität'

■ Német (au.) jövevényszó. | (⊖) Ném., (au.) *Suppe* 'híg, folyékony étel' [< aln. (kaln.) *soppe*, *suppe* 'beáztatott kenyér; leves, kotyvalék, mártás, szósz']. (⊕) A szó az osztrák–magyar katonai nyelvből került a magyarba. A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye; vö. →*cérna*, →*ciha* stb. – A (N.) *šupa* 'leves' külön átvétele a rom. *supă* 'ua.' szónak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zupás*, *zuppon*, *zsufa*

zupál → *zupás*

zupás Δ **A:** 1877 *zupások* (Nyr. 6: 326) **J:** [jelzői értékben is] 'a kötelező időn túl szolgáló altiszt | weiterdienender Unteroffizier'

zupál Δ **A:** 1893 *bezupálok* (NSz.); NYJ. *be-zupál* (MTsz. 1. *zupál* a.); *bezupál* (MNY. 26: 57) **J:** [főleg *be~*] 'a kötelező időn túl szolgál (a katonaságnál) | weiterdienen (beim Mili.)'

■ Származékszó. | (⊕) A →*zupa* szóból keletkezett *-s* névszóképzővel, ill. *-l* igeképzővel. Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar katonai argójában keletkezett. Hasonló jelentésfejlődéshez

vö. fr. *biscuit* 'továbbszolgáló, szolgálatban maradó tiszthelyettes, altiszt', tkp. 'kétszersült'. – A *zupál* szó eleji *zs-*s változatára a →*zsufa* hatása lehet a magyarázat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zupa*

zuppon † **A:** 1604 *zuppon* (Szenczi Molnár: Dict. *Alex* a.); 1618 *zuppunt* (RMKT.XVII. 8: 242); 1620 *suppont* (MNY. 90: 375); 1787 *zuppan* (NSz.); 1853 *zupán* (NSz.) **J:** 'egy fajta leves | Art Suppe'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (baj.-osztr.) *suppen*, *suppm*, (h. baj.-osztr.) *suppm*, – ném. *Suppe*: 'híg, folyékony étel' [az eredetéhez vö. →*zupa*]. ⊕ A magyar változatok hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. A *zupán* változat a →*zupa* analógiás hatására is utalhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zupa*

zúr Δ **A:** 1460 k. ? *zwr(ue) zawaraÿ* [sz.] (JászGl. 5.); 1559 *zurni zauarni* [sz.] (Székely I.: Krón. 101b); 1585 *szurt szauart* [sz.]; *zúrt zauart* [sz.] (Cal. 665, 253); 1662/ egybe-*zuródott* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1460 k. ? 'összekever, elegyít | vermischen, vermengen' (JászGl. 5.) (↑), 1559 'ua.' (Székely I.: Krón. 101b) (↑); **2.** 1568 'összezavar, megzavar | verwirren' (NySz.)

zurbol × **A:** 1578 *zúrbolod* (NySz.); 1634 *zurbulo* [sz.] (Oklsz. *vaj-zurboló* a.); 1863 *zuburolni* [sz.]; *zurubolni* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 524); NYJ. *zuborolni* [sz.] (MTsz.) **J:** **1.** 1578 '(vizet v. más folyadékot) erősen kavár | kräftig rühren (Wasser od. andere Flüssigkeiten)' (NySz.) (↑); **2.** 1634 'köpül | verbuttern' (Oklsz. *vaj-zurboló* a.) (↑); **3.** 1900 '(víz) örvénylik | wirbeln, kreiseln (Wasser)' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **zúr** valószínűleg onomatopoetikus szó. | ⊕ Eredetileg feltehetően folyadékok összekeverésénél keletkező hanghatás utánzására keletkezett. A szó főleg a *zúrzavar* (↑); vö. még *zúrzavar*) ikerszó előtagja volt.

■ A **zurbol** származékszó. | ⊕ A *zúr*-ból keletkezett gyakorító képzővel; vö. →*dorombol*. A *zuborol* típusú változatok hangátvétellel keletkeztek a →*zubog* hatására. A 2., 3. jelentés metafora, ill. metonímia.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik mint a *zúr* palatális párhuzamos alakja: ? (R.) *zúr* 'összekever, összekuszál' (1460 k.: ↑); 'ua.' (1645: NySz.)

📖 MNY. 11: 15; TESz. *zurbol* a.; EWUng. • Vö. *zúrzavar*

zurbol → *zúr*

zúz¹ **A:** 1219/ *Zuuzo* [sz.] [szN.] (VárReg. 65.); 1519 meg *zwozogathwan* [sz.] (JordK. 456); 1750 őszve *zuzza* [z-j] (NSz.); 1763 Őszve-*zúzni* [sz.] (NSz.); 1775 őszve *szuzattatván* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1519 'ide-oda rángat; meggyötör | hin und her zerren; peinigen' (JordK. 456) (↑); **2.** 1750 'összetör, összenyom (átvitt értelemben is) | zerschlagen, quetschen (auch abstr.)' # (NSz.) (↑); **3.** 1769 'elpusztít, megsemmisít | vernichten' (NSz.); **4.** 1800 '(kukoricát) morzsol | abkörnen (Mais)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**ódik** [gyakran igekötővel] 1806 őszve *zúzódnának* (NSz.) | ~**da** 1849 *zúzdaigazgatói* (Közlöny 1849. márc. 9.: 168); 1854 *zúzda* (Ballagi M.: MNMSz. *Pochwerk* a.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg onomatopoetikus szó. | ⊕ Talán szilárd, kemény tárgyak összetörésekor keletkező hangjelenség megjelenítésére keletkezhetett. A szó egy eredeti igenévszó igei realizációja lehet, amelynek névszói realizációja a →*zúz²*. Az eredeti 2. jelentés

alapján létrejött 1., 3. jelentés keletkezéséhez valószínűleg metafora és metonímia is hozzájárulhatott. A 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *zúz* a.; EWUng. • Vö. *zúz²*

zúz² × **A:** 1405 k. *zuz* (SchlSzej. 434.); 1595 *Zuuz* (Ver. 46.) **J:** **1.** 1405 k. 'szárnyasok zúzógyomra | Verdauungsorgan (haupts. Leber od. Magen der Vögel)' (SchlSzej. 434.) (↑); **2.** 1789/ 'az emberi érzelmek, indulatok vélt székhelyének jelképeként | vermeintlicher Sitz der Gefühle und Regungen im Menschen' (NSz.)

zúza **A:** 1779 *zuzzája* (NySz.); 1792 *zúzája* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1779 ? 'szárnyasok zúzógyomra | Muskelmagen, Magen der Vögel' # (NySz.) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1779 ? 'az emberi érzelmek, indulatok vélt székhelyének jelképeként | vermeintlicher Sitz der Gefühle und Regungen im Menschen' (NySz.) (↑), 1838 'ua.' (Tsz.)

■ A szócsalád alapja, a **zúz²** bizonytalan eredetű, esetleg onomatopoeitikus szó. | ⊕ Egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehetett, amelynek igei realizációja a →*zúz¹*. A 2. jelentéshez vö. →*epe*, →*máj*.

■ A **zúza** származékszó. | ⊕ A *zúza* a *zúz²* szóból keletkezett E/3. személyű birtokos személyjellel, amely a tövekbe olvadt; vö. *mája* (→*máj*), *moha* (→*moh¹*) stb.

📖 MNy. 11: 361; TESz. *zúza* a.; EWUng. • Vö. *zúz¹*

zúza → *zúz²*

zúzmara → *zúzmaráz*

zúzmaráz × **A:** 1405 k. *vz maraz* (SchlSzej. 104.); 1493 k. *zwzmarazok* (FestK. 33); 1533 *zuzmaras* (Murm. 239.); 1604 *Zuzmaráz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 *zúzmaráztól* [?✍] (NySz.); 1792 *zuzmoráza* (NSz.); NYJ. *zuzmarác* (ÚMTsz.) **J:** 'ködös levegőből, fagypontra alá hűlt tárgyakra kicsapódott (kristályos) jég, zúzmara | Raureif'

zúzmara **A:** 1573 *vzmaros* [sz.] (NySz.); 1628 *zuzmarája* (NySz.); 1742 *zuzmora* (Kniezsa: SzlJsz. 329); 1800 *zúzomora* (NSz.); 1808 *Zúzmara* (Sándor I.: Toldalék 502); 1818 *Zúzmera* (NSz.); NYJ. *szuzmara*, *uzmëra* (ÚMTsz.); *uzmura*, *zuzmar* (Nyatl. 604.); *zsuzsmarás* [sz.] (MTsz.) **J:** 'ködös levegőből fagypontra alá hűlt tárgyakra kicsapódott (kristályos) jég | Raureif'

■ A szócsalád alapja, a **zúzmaráz** összetett szó. | ⊕ A *zúz* 'dér, zúzmara' (1527: Érdek. 379) + →*maráz* tagokból keletkezett tautologikus összetétellel. A *zúz* ismeretlen eredetű.

■ A **zúzmara** elvonás. | ⊕ A *zúzmaráz*-ból lett elvonva; vö. *ábra* (→*ábráz*). A két szótagos változat a birtokos személyjellel értelmezett szóvégi *a* elhagyásával keletkezett. Az *úzmaráz* változathoz vö. →*zacskó*, →*zanót* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Egyéb megnevezések: (R.) *hóharmat* 'zúzmara' (1585: Cal. 869).

📖 TESz. *zúzmara* a.; EWUng. • Vö. *maráz*, *zuzmó*

zuzmó **A:** 1807 *Zuzmó* (MagyFűvészk. 571); NYJ. *uzmó* (Nyr. 97: 341) **J:** 'fatörzsön, sziklán élő, kéregszerű kezdetleges növényi telep | Flechte (Bot)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A (N.R.) *zúz* 'zúzmara' (1527: ÉrdyK. 379) (→*zúzmara*) szóból keletkezett, feltehetőleg a →*koszmó* 'fejkosz; piszok, szenny' analógiájára. A megnevezés arra utalhatott, hogy a fatörzseket beborító foltok a zúzmaraéhoz hasonlóak. A népnyelvi *uzmó* változathoz vö. →*zacskó*. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 81; TESz.; EWUng. • Vö. *zúzmara*

züllik A: 1565 el *zülletéc* [sz.] (MNy. 14: 7); 1815 k. *zürlik* [▽] (Kassai: Bef. 195); 1838 *szürlik* (Tzs.) J: 1. [el~ik] 1565 'elapad <tej>; elfogy | austrocknen, vergehen <Milch>; abnehmen' (MNy. 14: 7) (↑); 2. 1647 '⟨borjú, malac⟩ anyjától el van választva | entwöhnt, abgestoßen sein' (MNy. 3: 39); 3. 1811 'közösségből eltávozik, kiválik | sich trennen, entrissen werden' (NSz.); 4. 1838 'vénül, öregszik | altern' (Tzs.); 5. 1860 ? 'tönkre megy, elpusztul, (meg)romlik | herunterkommen, verderben' (NSz.), 1881 'ua.' (NSz.); 6. 1879 'szétszóródik | zerstreut werden' (NSz.); 7. 1895 'erkölcsileg hanyatlik, elkallódik, elpocsékol | verkommen, verlottern' # (NSz.); 8. 1898 'lumpol, tivornyázik | lumpen, zechen' # (Dobos: DiákSz.) Sz: ~**eszt** 1815 k. el-*zülleszt* 'apaszt <tej> | vergehen lassen <Milch>' (Kassai: Bef. 195); 1874 'tönkre tesz, szétszór | zugrunde richten, zerstreuen' (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *zürlik* ~ *szürlik* változat talán *ll* > *rl* elhasonulással keletkezett. A jelentések bizonyosan metaforikusan alakultak ki.

📖 TESz.; EWUng.

zümmög A: 1855 *zümmögő* [sz.] (PNapló 1855. aug. 29.: [1]); 1863 *zümmög* (NSz.); 1877 *zümög* (NSz.); NYJ. *zimmög* (Nyatl. 634.); *zsümmög* (MTsz.) J: 'döngicsél, dong, dúdol, mély hangon zúg | summen' #

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | (△) A (N.) *zumog* ~ *zunnog* ~ *zsummog* 'zümmög, dörmög, morog' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.), 'zúg, bűg, zümmög <leginkább méhek>' (1874: CzF.) nyelvjárási szavak palatális párhuzamos alakja. A végződés -g gyakorító képző. Hasonló onomatopoeitikus eredetű szavak: ném. *summen*; fr. *zonzonner*; stb.: 'zümmög'. (⊖) Idetartozik: *züm-züm* <hangutánzó szó a méhek zümmögésének v. ehhez hasonló hangjelenségek utánzására> (1907/: Kelemen J.: Monds. 374).

📖 TESz.; EWUng.

zúr A: 1808 *Zúr* (Sándor I.: Toldalék); 1815 k. *Zúr* (Kassai: Bef. 192) J: 'zavaros helyzet, felfordulás | Durcheinander, Wirrwarr' #

■ Egy ikerszó előtagjának önállósulásával keletkezett. | (△) A →*zúrzavar* 'kavarodás' névszóból jött létre; vö. →*monda*, →*zene* stb. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zúrzavar*

zürjén A: 1817 *Syrjänek* (Hübner: Lex. S-Sz: 88); 1841/ *szirjánt* (NSz.); 1883 *zürjénekkel* (MagyLex. *Permiek* a.) J: <FN> 1817 'Oroszország európai részének északkeleti területén élő, finnugor nyelvet beszélő nép tagja | Syrjäne' (Hübner: Lex. S-Sz: 88) (↑), 1841/ 'ua.' (NSz.) (↑) | <MN> 1864 'a zürjénekhez tartozó, tőlük származó, velük kapcsolatos, rájuk vonatkozó | syrjänisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Syrjäne*; ang. *Syrian*, *Zyrian*; fr. *zyriène*; or. *зырянин*, (R.) *сырьяне* [többes szám], *серьяне* [többes szám]; stb.: 'zürjén ember, nép'. Az oroszból terjedt el

[vagy a vog. (É.) *sarän, saran* 'ua.?'; osztj. (Kam.) *sərän* 'ua.?' szavakból ered vagy egy uráli folyónévből (*Сурья, Серья*); vö. még a régi orosz *Зыран* [SZN.]-vel]. (⇒△) A magyarba főleg a németből került mint tudományos szakszóként. (△) A zürjének saját belső neve a zürj. *komi*, amely a magyar tudományos szaknyelvben is gyakori; vö. *komi* 'zürjén' (1947: NSz.); ehhez vö. or. *кому* 'ua.?'.

📖 TESz.; Raun-Eml. 275; Hajdú: UNyAK. 41; EWUng.

zűrzavar <IGE> † **A:** 1460 k. ? *zur(ue) zavaraj* [? ɔ: *zawaryä*] (JászGl. 5.); 1559 *zurni zauarni* [sz.] (Szekely I.: Krón. 101b); 1568 *zurszavarok* [sz.] (NySz.); 1645 *szürték zavarták* (NySz. *mög-zűrzavar* a.); 1657 *őszvezűri-zavarja* (NySz.) **J: 1.** 1460 k. ? 'összekever, elegyít | vermischen, vermengen' (JászGl. 5.) (↑), 1559 'ua.' (Szekely I.: Krón. 101b) (↑); **2.** 1568 'összezavar | verwirren' (NySz.) (↑)

zűrzavar <NSZ> **A:** 1552 *zur zauar* (Heltai: Dial. K7b); 1569 *fzurfzauar* (Dávid: Préd. C4a); 1577 *zűr zauar* (KolGl.) **J: 1.** 1552 'zavaros helyzet, felfordulás | Wirrwarr' # (Heltai: Dial. K7b) (↑); **2.** 1582 'viharos időjárás; szélvész, fürgeteg | Sturmwetter; Sturmwind' (NySz.) **Sz:** ~**os** 1585 *zur zauaros* (Cal. 1093)

■ A szócsalád alapja, a **zűrzavar** ige összetétel, ikerszó. | (△) A →*zűr* ~ *zűr* + →*zavar* igékből keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*csetlik-botlik*, →*dül-fül* stb. – A **zűrzavar** névszó az ige alapján keletkezett; vö. a →*zavar* szófaji kettősségét.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zavar, zűr, zűr*